

BEVEZETÉS

A debreceni tanintézetek falai közé kerülő diákokat a követendő diákmagatartás kész példái várják. Csokonai, Kölcsey, Fazekas Mihály, Pálóczi Horváth Ádám, Szentjóni Szabó László, Kállay Ferenc diákéletmódja, diákeszményei eleven erejűek ma is. A Kossuth Lajos Tudományegyetem díszudvarán aranyozott névtáblák emlékeznek a nemzet mindazon jeleseire, akik a városban nevelkedtek: s az ide érkezők ambícióját erősítendő, néhány ma is üresen, szövegezetlenül áll... Megfelelni a klasszikus debreceni diák fogalmának, tanárok büvököréhez kötődni, beletanulni tudományos teljesítményeik világába, kifigyelni tudósi moráljukat, tüzetesen és izgatottan végére járni az iskolai stúdiumok minden apró részletének, a munkafeladatokat szívós, állhatatos gyürkőzéssel végül az önálló, publikálható alkotás színvonalán oldani meg: számos itteni egyetemistában ott munkálnak ezek az igények. A lassan élő város nagyerdei egyetemi szigetein elegendő idő is jut minderre... Jellegzetesen debreceni diák, debreceni egyetemista volt azoknak a munkáknak a szerzője is, amelyek ebben a gyűjteményben szerepelnek. Morális kérdésként fogva föl a hagyományokat, a külsőségekhez is ragaszkodott, fekete öltönyben, fehér, kihajtott ingben járt az egyetemre, éveken át, szinte minden idejét ott töltve reggeltől estig. Kötelességének tartotta, hogy diák legyen minden megnyilvánulásában: keményen tanult, tanárai keze alá gyűjtött adatokat, az ezoterikusabb stúdiumokat magyarázta a nehezebben eligazodók részére, s nem sajnálta, amikor mindezek miatt kissé talán szürkévé vált az ifjúsága. Elődök teljesítményéhez kötődve kötelességének tartotta, hogy kitanulja a tudományos kutatást is, kutatóterületül a filológiát választva: mert meggyőződése szerint az egyetemistának az ismeretei főképp ebben a végtelenül száraz, alapozó stúdiumban elegendőek el nem évülő eredmények eléréséhez. Dolgozatai témáját kizárólag a kötelezően kapott szemináriumi munkafeladatok sorából merítette, minden ábrándozást visszafogva : mert e részben is az egyetemi munkának alárendelt, iskolapadjához ragaszkodó ember akart maradni. Írásait tanáraival tüzetesen kontrolláltatta, tanácsaik alapján újra és újra átdolgozta: néha évekre elnyúló munkával - és saját, szűk pénzéből - igyekezett a problémakörhöz újabb adatokat gyűjteni, mindaddig nem nyugodva, amíg önálló eredményeket rejtő, publikációra érett munkával nem jelentkezett. A tudományos folyóiratoknak azonban csak akkor adta át ezeket a munkákat, amikor az adott problémakör első számú magyarországi szakértője már áttanulmányozta, átjavíttatta és nyomtatásra javasolta az írást... A kötetben található dolgozatok, a hajdani debreceni diáknak az alma materben született munkái, ma már a magyarországi szakfilológia élvonalbeli eredményeinek számítanak. Új felismeréseket hozó, olykor kibogozhatatlannak látszó problémákat megoldó, tiszta és erős gondolatvezetésű, világos szerkezetű írások ezek, élményszerű, szép stílussal. Túlemelkedés tükröződik bennük, túljutás a tudomány hétköznapi célzatain, a pillanatnyiságnak áldozó recenziók, értékelések világán. A klasszikus debreceni diákerények következetes és fegyvelmezett kiteljesítése nyomán egy részleteit tekintve is végérvényességet ígérő, adatanyagában pedig valóban elévülhetetlen írásegyüttes született meg.

MIKROFILOLÓGIA

Hagyományrétegek Juhász Ferenc Tékozló országában

Juhász Ferenc költeménye a szétzúzott szabadság siratója. Pokoljárás az újrakezdés értelméért. Hatalmas látomás, amely túlnő a parasztháború eseményein és az emberi lét egyetemes ellentmondásaival birkózik.

Juhász az élet egyetlen értelmének a szabadságot tekinti (1) s itt eszményéből kismimzeten, a bujdosó kereszties szenvedéseit vállalva indul el, hogy megtalálja a bemocskolt eszme továbbvitelének hiteles útjait. Töprengései közben a forradalom egészét magába fogadja, bátrakkal és erőtlennel, hősökkel és megalkuvókkal, egyaránt azonosul. A fölkelés igazságának, értelmének keresése inkább világnaggyá növesztett, szubjektumának önvizsgálata.(2)

Tépelődései közben eszménye, példája: Dózsa. Az eszmék etikai hitelének ő az egyedüli őre: katonái a kínzások súlya alatt sorra emberi létük alá hullanak. Tisztasága kivételes. Fegyelme Krisztuséval rokon. Egyedüli támasz, mely végigkíséri a költőt gyötrelmes útján.

*

Juhász Ferenc formai világa titokkal teli. Rendkívülisége olykor szívós ellenkezést vált ki: látomásaiban például az olvasói élményt véli elveszni Nagy Péter, s már-már tudatos ködösítésre gyanakodik. (3) Györe Imre és Diószegi András ítélete is elmarasztaló (4) Többben a formán keresztül támadják A tékozló ország történelemábrázolását, eszmeiségét. (5) Az állhatatos tiltakozás azonban nem oldja föl a gondokat, melyeket Juhász Ferenc formavilága a líraelmélet elé állít.

Bori Imre egyike azon keveseknek, akik következetesen védik a művet. A költőről írt tanulmányában a kivételes formanyelv mögött a kivételes erejű költőiség meghatározó szerepét keresi.(6) Bata Imre is hasonló szemlélettel közelít ehhez a világhoz, amikor a nyelvteremtő erő eredetét kutatja. (7) Kettőjük útmutatásával szeretnénk A tékozló ország filológiai háttérét röviden áttekinteni, műfaji vonásait közelebbről megvizsgálni.

*

A CSELEKMÉNY FORRÁSAI

Juhász Ferenc korabeli irodalmi művekből meríti az eposzi történetet, elsősorban Taurinus István Stauromachiájából. (8) Már a döntő csata helyének jelölése is erre utal:

...ott a Temesnél táborozik György, kétfalú, kétárkú sánc védi az ottani várat. (Taurinus)
A két folyó is, s ahol összeér a két test boldog ölelésben, ott a vár, a dacos erőd... (Juhász Ferenc)

Csataképeket idézünk:

Szólal a trombitaszó, amidőn közelíti Temesvárt Zápolya tábora... (Taurinus)
Dobszó és trombitaszó, tarram-tarram... Vashabú gonoszság kúszik Ulics felé... (Juhász Ferenc)
...megfut a győztes pór ki-ki már odafut. hova rémület űzi... (Taurinus)
...futott a paraszt is...egymásra hágott nagy rémületében... (Juhász Ferenc)

A föntieken túl Dózsa elfogásának és elpusztításának leírása is a Stauromachiára emlékeztet:

...rágják, megtépi puszta fogukkal a nyomorult tagokat... (Taurinus)
...Györgyre rohannak, eszik a lábát, marcangolják mint a farkasok... (Juhász Ferenc.)

Juhász Ferenc nem követi szigorúan a Stauromachia cselekményének rendjét, inkább csak elemeiből merít. Taurinusnál például a keresztesek gyávasága, megfutamodása okozza a paraszthős vesztét. Juhász Ferencnél Dózsa magát a szabadságeszmét testesíti meg, elfogásának természetes következménye a sereg széthullása. A harc igazságának átértékelése szükségessé teszi a reményvesztés indokolását, az eredeti sorrend fölcserelését.

Taurinus művéből hiányzik Dózsa és Telegdy vitája, Tomori és Bornemissza szerepének említése. Ezek a motívumok alighanem Istvánffy Miklós korabeli krónikájából erednek.(9) A rác vitézzel való párviadal viszont egy újabb forrásból. Szerémi György Emlékiratából származik. (10) Innen a Csákyval folytatott párbeszéd is ezt az emlékirat egyik mondatának pontos átvétele jelzi (*Korpázd ez bestyét*). (11)

Az eposz cselekménye nem folytonos. A történeti elemek inkább asszociációk kiindulópontjai, megmegújuló alkalmak az igazságkeresés elmélyítésére:

*Fejet dárdára tűzik, s három lovas viszi robogva Szegedre Pálfynak .
Beleit megsütik, hogy röhögve velünk azt is megetessék...
Meghalt? És mi, kik ettük húsát, élünk tovább örök iszonyban?
Mert ettem én is, elárulva hitét, s testének minden falatja
égeti szerveim, s megüli szívemet kopáran, mint a láva kihűlt habja.
Nélküle élhetünk?...*

*A legnagyobb tett: a fegyelem! Ez az erő, a verhetetlenség!
Ezt meg kell tanulni! Hisz az ember nem arra született,
hogy szétlobbanjon vágyai szerint, mint csillag-gőz, vagy
repedt tömlő ezer tűfoknyi vízcsapja. A halál: a szertelenség..*

Másutt érzelmi robbanások forrásai:

*...ettek mellét, térde ikráját, hogy ették bütykös lábát!
Karókon hörgött a haza. Én láttam Gergelyt az utolsó
szívverés után!*

*Csillag-omlás volt, keselyek dáridója, karók nagy napja, ünnepe:
elporlott a gyönyörű, világnagy-csillag, a kísérlet anyala elégett,
a szikla-fergeteg ledőlt...*

Az események átélése olyan hőfokú, hogy szinte lehetetlenné teszi az egyenletes cselekményvezetést. Az epikus karakter vesztesége révén ellenállhatatlan erővel bontakozik ki a líraiság.(12)

EPOSZI ELEMÉK

A tékozló országban a régi magyar irodalom élménye visszhangzik. Jeremiádok, siratók, zsoltárok, litániák, himnuszok, történelmi énekek, korabeli mesterségsúfó nóták, virágénekek motívumai, stílushatása. Sűrűn bukkannak a műben bibliai nyomokra is. (13) A hagyományrétegekkel átszőtt látomásokat, barokk eposz-szerkezet fogja át.

Az *in medias res* induló *invokáció* mindjárt különös. Juhász Ferenc a siratók hangján szólal meg. Fohásza az elsiratottakhoz szól, hosszú, nyújtott mondatai a motívumokat sűrűn ismételik.

*Árva nép, pusztá ország, téged ki fog majd méltón elsiratni?
Galambok, sasok, gödölyék, titeket ki fog elsiratni?
Ó vassal-átvert-szívűek, ki fog titeket elsiratni?*

Kő-csülköktől zúzott venyigék, ki tud titeket elsíratni?

Ez az *invokáció* az emlékéllítés hiányán érzett fájdalmat fokozza föl, így kínál intenzív lírai élményt. Újszerűsége, fokozott érzelmi töltése révén erősebben, mint a barokk eposzok olykor sablonos fohásza.

A hagyományos eposzi *enumeráció* általában a szembenálló erők szemléltetésére hivatott. Juhász művében szerepe is, természete is más. Félelmetes látomás inkább, mely a bujdosóktól, menekülőktől elhagyott táj látványa nyomán épül föl. Látomás a burjánzó állati-növényi létről, mely lassan átszövi, benövi a világot, s az emberi élet emlékeit is kipusztítja. A szabadság megsemmisítésének tragikus távlatai tükröződnek itt. A képeket a lélek mélyéről fölszakadó kiáltások vezetik be:

Íme a pusztulás!... íme a halál... ez lenne a mi sorsunk?...mi a halál elébe loholtunk?...

Hol az ember? A művelő, a gondozó, a rendező okosság...

Miben higgyek még? A szabadság megperzselt, embertől-zabált húsában?

Ember? Ne higgyetek neki. Káromlás, aljasság, nevetség!...

A harc bukása és az eszme beszenyezése súlyos kételyek elé állítja Juhász Ferencet. Az *enumeráció* karakterét, a vívódás határozza meg. A képek mind a költő érvei, ellenérvei nyomán bon-takoznak ki. Tételek helyett látomások ütköznek össze - a líraiság ezúttal is fokozott.

A költő önnön tipródását úgy oldja föl, hogy vállalja az ember ellentmondásból szőtt lényét. A keresztetek etikai bukása ellenére is megbecsül hősi küzdelmüket. (Az *eposzi csatajelenetek* ábrázolása hűen tükrözi ezt - epikus részletezés helyett forradalom szárnyaló himnuszát halljuk-olvassuk.) A pusztulás rémképeivel szemben a reményt építi föl:

...e mocsárból kihajt, e dús televényből a még kimondhatatlan tisztaság, az emberiség jövője...

Ez az etikai erő, ez a kételyek között kiküzdött hit adja végül az eposz megoldását - *deus ex machinaként* zárva le a vívódásokat:

Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét!

Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne túrd a szenvedést.

*Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!*

Az eposzi jellegzetességek köréből a *transzcendencia* is rövid részletezést érdemel. Juhász Ferenc látomásai a mindenséget ölelik föl, a mikro- és makrokozmosz világába egyaránt behatolnak. A létfilozófia síkjára vetített igazságkeresés és a robbanásig szított szenvedély természetéhez simul ez az egyetemesség, mely az ember alatti vegetáció uralmának víziójában különösen erőteljes. A költő sűrűn teremt e rémvilágban mítoszokat. Anyagelvűeket - mint ahogy a Juhász Ferenc-i transzcendencia is materiális. Ezek a mítoszok heves ellenkezést váltanak ki az eposz bírálói körében. Többek között Nagy Péter is könyörtelen: „...szöcske-sáska mitológia alakul ki, amely előtt az olvasó teljesen értetlenül áll. ..”(14) Másutt: „. . . a költő önmagában felépülő magánmitológiája mindjobban meg fogja akadályozni, hogy az egész társadalom számára érvényes igazságokat mondjon ki...”(15) Aligha erről van szó. A szigorú szembenézés eszközével épp a mítoszok beteljesülése ellen folyik a küzdelem, az emberért, a megmaradás értelméért, a társadalom számára mindenkor időszerű, létfilozófiai igazságokért.

HAGYOMÁNYRÉTEGEK

Jeremiás siralmainak adaptációja a magyar irodalomban hagyományos, *A tékozló ország* előtt a bibliai szöveget két régi változattal is röviden összevetjük. A reformáció énekköltészetének *Jeremiás próféta könyörgéseiből* című művével, és a tizenöt éves háború *Pusztaság, kárvallás egész Magyarországon* című jeremiádjával.

A reformációs jeremiád a bibliai siralom egyetlen egységét fordítja le, a kegyelmért való imát. A

motívumok pontról pontra fedik egymást. Önálló teremtés helyett inkább az eredeti mondatok bővítése a jellemző:

*Vizünket pénzért isszuk...
Tűzifánkat áron vesszük... (Bibliai szöveg)*

*Megszomjúhozván, minden vizünket drága pénzen isszuk...
Nagy fáradtsággal begyűjtött fánkat immár áron vesszük... (XVI. századi adaptáció)*

A későbbi költemény, a tizenötéves háború jeremiádja már személyes többlettel is bír. A „sírás, fohászzkodás, keserves óhajtás” itt már intenzív lírai történet. Az Úrral pörlekedő költő önálló eszmei utakat jár be. Az istenhit két rétegre szakad, az Úr „nagy haragja” elől Krisztushoz menekül, „kiált” a próféta, s helyenként a kiszámíthatóság határait érintve apellál a megváltó emberi vonásaira és emberi könyörületére. A bibliai szöveg egysége fölbomlik, a motívumok új kapcsolatokban bukkannak elő, s az eredetinel hatásosabb megformálást érzékeltetnek.

*...megfonnyasztotta testemet és bőrömet, összeroncsolta csontjaimat...
...darabokra vagdalt és elpusztított engem...*

Ám, ahogy Jeremiást is, a középkori adaptálókat mindenképp a tragikus élmény készíteti a szenvedőkkel való azonosulásra. Juhász Ferenc útja viszont egészen más, ő etikai alapokon azonosul, az élményt ezért inkább fölépíteni igyekszik:

*Én csontjaim, ti hasadoztok a küllők közt a tébolyult keréken,
én kezeim, ti vagytok nagy ácsszögekkel a szálkás gerendára szögezve,
én szemhéjam téged gyaláz meg a csont-orrlíki, sárga madárcsőr csipegetve,
én lábaim ti száradtok mint tökinda a fehér napsütésben.*

Nem az isteni irgalomért vállalja magára a szenvedéseket mint a jeremiádák szerzői, hanem mert az eszméért teljes szívvel harcoló ember erényeit és fölszabadulását, bűneit és bűnhődését egyaránt magáénak érzi. A halál kockázatát is vállaló keresztiesek érdemtelen kínjai indítják meg. Jeremiást megidézve ő már vádol:

*O, ki tudna jobban sírni mint az ember, aki megmaradt. a tékozlás után... hol az a Jeremiás,
az az egy, aki űrbe süvölti bűnét az úrnak, mert maga is egy rondaság, nyálka, vér. .*

A forma szintjén is jelentősek az eltérések. Jeremiás szikár, kemény szavai, tömör mondatai itt kitágulnak, szélsőséges jelzők, erős érzelmi töltésű szavak tornyosulnak föl. Nem véletlenül választ Juhász Ferenc 19-20-21-22 szótagszámú sorokat. Az érzelmek áradása nyer ebben az archaikus keretben szabadabb, levegősebb formateret.

A költő az alcímben *krónikának* nevezi művét. Alapállása azonban más mint korabeli elődeié. Tinódi Lantos Sebestyén és énekmondó társai áldozatos életüket a vitézek hősi harcának megörökítésére szentelik. A humanista ember természetes igényét teljesítik, a nevek és tettek fönnmaradását ígérnek. Szép elégtételükkel a végvári katonák harci kedvét fokozzák, így küzdenek maguk is a magyarság megmaradásáért. Juhász Ferenc viszont ennél is többért, az emberhez méltó megmaradásért vívódik. Krónikája értékkereső utakat bejárva épül föl, s elsősorban belső küzdelmeit tükrözi. . . A történelmi énekek stílusörökségét az eposz epikus részleteiben érezzük erőteljesen:

*A szél, a szél karóbavertek hosszú keserves jajgatását hozza,
kereketört parasztok csontja hasad a húsban szilánkokra,
harmatos tüskékét hajt a lábszár, mint a rózsafa ága,
vonítanak a keresztrefeszítettek mint a kutyák a holdra.*

A sorok és mondatok összekapcsolásán túl a bokorrím is a középkori krónikákat idézi. Az előadásmód

szintén erre emlékeztet: inkább a leírás, mintsem az átélés érvényesül. A versszak azonban így is szuggesztív. A naturalista részletezés körében apró formai érdekesség segíti ezt: az igei állítmány sorról sorra előbbre kerül, végül a negyedik mondat élére áll. Az expresszív szavak és hasonlatok révén olyan erős érzelmi hatás bontakozik ki, mely a korabeli históriás énekekben ismeretlen.

A tékozló ország középső dalbetéte a katolikus liturgiából ismert lorettói *litánia* nyomán épül föl. (16)
Motívumok összevetése is igazolhatja ezt:

Krisztus anyja... Szeplőtelen szűz anya, Hűséges szűz... Lelkiedény... (Lorettói litánia)
...urunk szülőanyja... Te szeplőtelen szűz... Te hűség csonttornya Könnyeink edénye... (Juhász Ferenc)

Juhász Ferenc az egyszerű, szelíd költészet világában is otthonos. *A titkos értelmű rózsza és a hajnali csillag* litánia-motívumok összevonása: *Rózsza csillagokból*; az anyaság megfogalmazása: *Termékenység völgye, Jézusunk tömlője, vasderekű tölgye. Isten egy csepp könnye*; az olykor szélsőséges elemekből kristályosuló metaforák egyszerűsége: *Te hűség csonttornya, tisztesség jégorma. Te Salamon lánya, Kristály-méhű bánya* letisztult érzékenységet jelez. *A vakok szemefénye... te galamb epéje* motívumok ellentétes jelentésű és hangulatú szavakat oldanak eggyé, mégis természetesen simulnak a lágyan hullámzó sorokhoz. A zene sajátossága, hogy a hangok esztétikai hatását mindig az adott érzelem és hangulat határozza meg. Ugyanez a háromvonalas bé például mást és mást jelent minden zeneműben. Juhász Ferenc litánia-énekében is mintha ez a törvényszerűség munkálna. A szavak, nem is egy helyen eredeti jelentésüktől megszabadulva formálódnak a hangulat és az érzelem hangsoraivá.

Az eposz utolsó dalbetéte a *késő-középkori mesterségcsúfoló nótákat* idézi föl. Miskolczi Csulyak István költeményeiből szó szerint vesz át motívumokat - ritmusát is innen meríti.(17)

Lakjatok vígan, igyatok gyakran... De tarcali bort, mézesmáli bort:
Töltsed az pohárt, ne lássunk több kárt... (Miskolczi Csulyak István)

Lakjatok bátran, igyatok vígan... Gyócs tarcali bort, mezes mádi bort,
Töltsed az pohárt, ne lássunk több kárt. (Juhász Ferenc)

Te keszeg bátya, száalka és szálfá - Eja! Te szagos cídru, terebély ciprus,
megfagyasodsz majd mint korcsmárosné... (Miskolczi Csulyak István)

Rágtatok lombot, mint kecskebakok, most úgy röpdöztök mint sugár fecskék.
Az isten lábát tépitek csőrrel, szárnyatok poros, az csillagfénytől... (Juhász Ferenc)

A hajdútáncok szilajsága alapvető élmény itt. Elsősorban a ritmus révén érezzük ezt. A rímek megtörése és az enklitikák (az csillagfénytől, most úgy röpdöztök... pl.) az archaikus hatás újabb örei. Juhász Ferenc művében ez a dalbetét a döntő csata előtti feszültséget oldja föl. Innen játékosága, melyet a forma szintjén a régi és modern motívumok merész váltogatása is tükröz.

A középkori *hymnuszok* rendre a megénekelt hősök erényeit fokozzák föl. Juhász Ferenc gyökereiben újítja meg ezt a hagyományt, legföljebb apró rekvizitumokat őriz meg, fölkiáltásokat, ünnepélyes jelzőket. A tágabb és szűkebb lét valódi értékeit keresve himnusza a fölismerések nyomán szárnyal föl:

Ó, te az élet tábora, együtt a bűn és tisztaság... Ó ez a szövetség! Az egymást kiegészítő árulás-hűség...
Ó...az ember: a valóság megfogalmazója, a halál szügyébe vert dárda...

Az emelkedettség, a pátoz magában rejt a hangvételt indokoló okokat, máskor az értelmező szerepét vállaló tényszerű meghatározásokat (*egymást kiegészítő árulás-hűség pl.*) a líra logikai lapozását.

*

Juhász Ferenc történelmi témához illő, adekvát formai hagyományt keres a régiségben. Számára az idő és

a tér totális, természetesen fordul hát a barokk eposz műfajához. Mivel műve lírai monológ, az eredeti elemek veszítenek epikus karakterükből. A késő-középkori költői hagyomány köréből elsősorban az egyes rétegek stílusbeli jellegzetességeit őrzi meg. Az eredeti költői magatartást azonban újjáalakítja, gazdagítja. Eposzának legrégebbi örökségét, a bibliát, következetesen irodalmi alkotásként kezeli. Maga is Jézus életseményének követője, a szegények testvére. Bűneik vonják önvizsgálata keresztjére, s a megmaradók erkölcsi megváltásáért jár kálváriát mikor a harc igazságán és az újrakezdés értelmén vívódik.

Többen fölhívják a figyelmet *A tékozló ország* aktuális vonásaira. (18) Az *Új versek* és a *Sántha család* után ez az eposz éles fordulatot jelent a költő pályáján. Juhász Ferencet a történelem éppúgy próbatétel elé állította, mint árva hőseit. A riasztó világ mélységeibe azért szállt, hogy kételyeit alaposabban tisztázza, reményeit megvédje. E küzdelme nem ért véget *A tékozló ország* megírásával. Ma is folyik tovább (egyre egyetemesebb síkokon) a létezés értelméért, a szabadság kibontakozásáért, az emberi méltóságért. Legújabb művei - köztük *A halottak királya* is - jelzik, hogy kész harcot kezdeni ma is mindennel, ami emberellenes. (1974.)

JEGYZETEK

1. Mít tehet a költő, Bp. 1967. 195.
2. Önnön nézetéhez hűen: „... ne a tárgyiaságot tanuljuk meg... a magunk szubjektivitását... növezzük világnaggyá...” (I.m. 117.)
3. „... az ember elvesz a szerkezet bonyolultságában” - írja. Másutt kíméletlen: „... mintha a képmágia útjára térne, s a buján sorjázó szavak es képek mákonyával akarná azt kifejezni, átadni az olvasónak, amelynek közvetlen, világos kifejezésére, úgy látszik, nem érzi magát elég erősnek.” (A tékozló költő, Csillag. 1954: 2403, 2406.)
4. „... Juhász újabb költészete nagyon is hasonlít egy ember előtti vagy ember utáni östelevényhez, és kevéssé egy emberi világ költői ábrázolásához” (Győre Imre: Út és útvesztő; Élet és Irodalom, 1957. 11. 3.) „... az ember, a nép arculatát tükröző realista képek helyett irreális szimbolikába hajló, kusza, kaotikus versszakokat tud csak írni...” (Diószegi András: A tékozló ország. Társadalmi Szemle, 1954. 4. 189.)
5. Diószegi különösen élesen: „Szemléletét egy mai keletű szubjektív természetű világnézeti megzavarodottság formálja.” (I. m. 188.)
6. „Nincs más vezetője csak a látomás, a felidézés heve, a robbanásig hevített asszociációs indulat.” (Két költőről, N.S., 1967. 56.)
7. Ívelő pályák. Bp. 1964. 248-50.
8. Geréb László fordítása nyomán. Megjelent: A magyar parasztháborúk irodalma, Bp. 1950.
9. A parasztháború irodalmát tanulmányozva legalábbis nem akadunk más forrásra. Istvánffy Miklós: Magyarország történetének 34 könyvéből (szöveget Geréb László közli: i. m. 200-2).
10. Szerémi György Emlékirata Magyarország romlásáról (i. m. 238).
11. I. m. 237.
12. Bori Imre megfigyelése szerint „a történelem lírai értelmezéséről és átfestéséről van szó itt” (i. m. 54.) Mások is inkább lírainak érzik a művet, mint epikainak. Diószegi András élménye: Juhász Ferenc eposzát „hatalmas epikába oltott lírai költeménnyé, valóságos lírai monológgá duzzasztja” (i. m. 189.) Szeretnénk utalni a költő véleményére: művét líraivá teszi legbelső én-centrikussága, gondolati szerkezete, és az egész hosszú versen végig-erjedő mámorossága” (i. m. 192.)
13. Sorozatosak pl. a Krisztusra való utalások. Dózsa sorsa is Jézuséra emlékeztet. Jeremiás próféta könyörgéseiből több motívumot merít a költő (később idézni fogjuk ezeket.)
14. I.m. 2411.
15. U.o. 2414.
16. Ritmusa újabb forrásra, Lancsics Bonifác, pannonhalmi bencés barát A boldog szűz Máriához c. énekére emlékeztet. A külső forma is hasonló; a refrént mindkét műben két különálló sor alkotja (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, Bp, 1966. 11. 685-6.) Rövid szövegösszevetés:
Isten palotája, ékesség vizsgája, szépség arany-ága, alabástrom ágya, Mária segíts, Mária segíts, (A tékozló ország). Boldog Asszony anyánk, Régi nagy patrónánk, Nagy ínségben lévén, így szólít meg hazánk: Magyarországról, romlott hazánkról. Ne felejtezzél el, szegény magyarokról! (A boldog szűz Máriához)
17. Régi Magyar Költők Tára, Bp. 1953. II. 9, és 21 szám.
18. Bori Imre szerint a „kor, a személyi kultusz felvetette társadalmi jelenségek bölcséleti kihangzású kérdéseivel birkózik a költő (i. m. 55.) Pók Lajos véleménye: "Juhász Ferencet az ötvenes évek elején a szocializmust kísérő visszás, tragikus jelenségek buktatták menekülő mozdulatként az elátkozottság csipkerózsika-bozontjába" (Uo. 62). Egyik egyetemi tankönyvünkben a következőket olvashatjuk: "Dózsa-eposzára a népi küzdelem aktuálisan értelmezett tragédiája vet árnyékot" (A magyar irodalom története 1905-től napjainkig, Bp. 1971. 792.)

PROZÓDIA

Verseghy és a jambusi kettős ritmus

Verseghy ritmusának mélyén metrumok kapcsolata munkál. A költő érdekes képviselője annak a verselési modornak, melyet a verstantudomány *kettős ritmizálásnak*¹ nevez. A bimetrizálás egész életművét átfogja, s különösen jambusi változatban hatásos, szép.

*

Rövid példákat idézünk jambusi verseiből. A korai és a kései költemények köréből egyaránt. Először *erős hatású bimetrikus* sorokat:

E kis tanyámban úr vagyok... j, j, j, j 5/3
Előtte nagy tölgy gallyazik... j, j, js, j 5/3
Melleste csörg a fris patak... s, j, j, j 5/3
A csillagoknak rendjeit... j, j, js, j 5/3
Egy zöld bokornak ágait... js, j, j, j 5/3
Pírúthatatlan homlokát... j, j, js, j 5/3
Felékesíti lantomat... j, j, j, j 5/3

Az első három sor a *Klárkához* (megjelent: 1806), a másik négy pedig *A magyar kisasszonyokhoz* (1793) c. verséből való. Jambusi vezérritmusú, magyaros aláfestésű, metszetkapcsoló bimetrikus sorok. A jambusi sormetszet magyaros szólamok határán jelentkezik valamennyiben.² A hatodik szótagon időmértékes arsis és értelmi nyomaték kapcsolódik össze, a moduláló tagolás tisztán, zavartalanul érvényesül. A következetes jambizálás sem számolja föl a magyaros ritmus élményét, mert a szavak többször indulnak thesisről. A logikai és a metrikai nyomatékok elsősorban a hangutánzó és a hangulatfestő szavakon kapcsolódnak össze. Olykor a színes jelzők kifejező erejét növelik. A metrikai támogatás révén a rokkó természetlira kedvelt fogalmi bontakoznak ki: *csörg, fris, zöld, ágait, gallyazik* stb.

Gyenge hatású bimetrikus kilenceseket az *Újlesztendő napján* (1820), nyolcasokat a *Phyllisnek panasza* (1793) c. versekből idézünk:

Egész egy hosszú esztendőnek... j, js, js, s, cs 5/4
Vess czélt a régi gyűlölségnek... js, j, j, s, cs 5/4
Ő bírta jámbor szívemet... s, j, js, j 5/3 ?
Flórának legszebb kincseit... s, js, js, j 5/3 ?

A jambusi vezérritmus karakterét időmértékes licenciák lazítják. Szólamszelés következtében enyhe a magyaros ütemosztás is: mindkét ritmusnem veszít erejéből. Verseghy a jambusi nyolcasokat szívesen zárja másutt is háromtagú szóval, a mondat tárgyával. Ahol jelzőt helyez elébe, bimetrizálása szükségszerűen gyenge hatású marad, mert a jambusi sor főmetszete magyaros szólamokon belül jelentkezik. Ahol nincs jelző, a kettős ritmus erőteljes, hatásos lehet.

Szimultán sorokat már ritkábban találunk költeményeiben. A *Klárkához* verskezdő sora ezek egyike:

Amott a hegynek zöld tövén j, j, js, j 5/3

Az arsis kétszer elkerüli a szóéleket, a jambusi hullámozás fokozódását gátolva meg. Az időmértékes és a magyaros metrum a második ütem erős szólama révén válik egyenrangúvá. A kétféle metszet funkcionális föladatokhoz alkalmazkodva kapcsolódik össze. Közös, dús nyomatékok hullanak a *zöld* szóra, mely a vers friss, üde hangulatátmindjárt a költemény kezdő sorában tükrözi.

Verseghy jambusi verseiben a magyaros kíséret változatos, állandóan kész oldódásra is, fölerősödéssre is. Helyenként elhalkul, eltűnik, mint pl. *A vén leányok* (1793) egyik periódusában:

A vén leányok Ámor ellen j, j, j, j, cs 5/4
A meglett asszonyokkal együtt j, js, j, j, cs —

Sok rossz szidalmat ejtenek: s, j, j, j 5/3

Az első és a harmadik sor jambusi vezérritmusú, magyaros aláfestésű, metszetkapcsoló karakterű - a középső pedig tisztán időmértékes. A bimetrius vers természetes lehetősége ez, Verseghy másutt is él vele. Épp úgy, mint ahogy monometrizálása is rejt kettős ritmusú sorokat, a metszetkövető arsisok és a logikai nyomatékok *spontán* találkozása nyomán, A *Chlória a fülemüléhez* (1793) pl. jambusi monometrikus vers.
Rövid részletét idézzük:

Oly szépen, oly keserves hanggal, js, j, j, js, cs —
Nem énekelsz le, mint Alexis; j, j, j, j, cs —
Tanulj meg tőle énekelni. j, js, j, j, cs 5/4
Oh! vajha ő viszontag tőled s, j, j, js, cs —
Szeretni megtanulna! j, j, j, cs 3/4?

A szóélek és az időmértékes arsisok találkozása olykor a magyaros aláfestés élményét kínálja, így pl. a harmadik és az ötödik sorban. Az utóbbiban egészen enyhén: a 3/4-es ütemosztás a monometrikus magyaros versekben is egészen ritka. A másik három sorban (ahogy a vers egészében is) az időmértékes főmetszet vagy a szavak határán belül jelentkezik, vagy pedig a metszetet követő szótag nyomatéka enklitikára hull. A sorok metrikai szerkezete eredendően monometrizáló törekvést sejtet. Jelzi, hogy a kettős ritmus itt esetlegesen, inkább csak a véletlen javára írható ritmikai találatok nyomán bontakozik ki.

A kettős ritmizálás korabeli törekvései elsősorban a népdal trochaizálásához fűződnek. Költőink innen remélik az igazi magyaros verselés kibontakozását.³ A jövevény formák köréből a jambus is népszerű ugyan - ám a jambizálás az elmélet állandó gyanakvása, ellenkezése közben hoz létre jelentős költői teljesítményeket,⁴ máskor meg egészen fonák eredményeket.⁵ Verseghy műveit is az elmélet és a gyakorlat antagonizmusa szempontjából tekintjük át tüzetesebben.

*

A *Rikóti Mátyás* betéiteit a *Varázsfuvola* dalszövegei alkotják. Szerepük az esztétikai tanköltemény⁶ természetéhez illő: az eszményített német verselés könnyed, finom, derűs vonásait szemléltetik. Nyolcas, kilences sorokat idézünk innen:

Ki hüven képes nőt szeretni j, js, js, j, cs 5/4

Éles jambussal indul a sor, majd a második tagján értelmi nyomatékot rejtő, enyhén jambizált spondeus következik. A sorközépi spondeust szintén jambizálja az időmértékes főmetszet után érkező ritmikai és logikai nyomaték; tiszta jambus következik, majd csonka láb. Hangsúlyos irányból az 5/4-es tagolást szólamok támogatják. A magyaros és az időmértékes sormetszet összekapcsolódik, a sor jellege jambusi szimultán.

S ha végét érik napjaiknak j, js, js, j, cs 5/4

A kezdő versláb éles jambus, majd második tagján enyhén nyomatékos spondeus következik. Az időmértékes főmetszetet követő ictusok jambizálják a következő spondeust is, a sor tiszta jambussal, majd csonka lábbal zárul. Az 5/4-es tagolással mindkét ritmusnem szuverén módon érvényesülhet: a jambusi metszet újra a magyaros metszettel kapcsolódik össze. Erős, szimultán hatású sorokat idézünk:

Jövendölgetni fényedet... j, s, j, j 5/3
Tört vetni, csalni jól tudok... s, j, j, j 5/3
Melly fogni tudna lányokot... s, j, j, j 5/3
Vedd fel kebledbe lelkeket... s, s, j, j 5/3

A kétféle sormetszet következetes találkozása jellemzi ezeket a sorokat is. Az értelmi nyomatékok sűrűn keresik az arsisok támogatását, igényükhöz igazodva alakulnak ki az időmértékes vonulat licenciái. A jambusi lüktetés ilyen enyhítése kettős nyereség: a magyaros ritmus hatása sem illan el, és szinte minden szó logikai nyomatéka kibontakozik.

A szép, hatásos sorokat figyelve különösen meglepőnek tűnik Verseghy egyik elméleti tétele. Kifejezetten

ellenzi ugyanis, hogy a szavakat verslábak szeljük át. Kreskay Imrének bőven fejtegeti nézeteit, végül a *midőn szép Klórisom* helyett a *midőn a szép Kloris* változatot ajánlja.⁷ Az első esetben a verslábak szavakat szelnek át, a második esetben a jambusok a szavak határával egyeznek.

Kézenfekvő lenne Verseghy következtetését a magyaros moduláció védelmével magyarázni. Azzal, hogy az egész ütemeket védi, a szó- és verslábmetseteket kerüli. Föltűnő azonban, hogy az ütemek élén sűrűn állnak enklitikák. Máskor szólamszelés következtében válik bizonytalanná a magyaros aláfestés:

A sík mezőkön, a ligetben...
S a gyermek horgya híremet...
A szorgalmaknak súllyait...
És ah! felmúltad jó sziveddel...
Ezerszer bennünk a reményt...
Elnyelne száz illy foglyokat...
Ösmervén vidám bájjait ... stb.

Ha megvizsgáljuk egyik-másik bimetrikus sor környezetet, úgy tűnik, mintha a magyaros aláfestés igénye nem lenne állandó:

Világnak alkotója! szállítsd j, j, j, j, cs ?
E zsenge párra lelkedet, j, j, j, j 5/3
S homályos úttyaikban állítsd j, j, j, i, cs ?
Melléjek őrző fényedet. j, j, js, j, 3/5 ?

Az első és a harmadik sorban a jambust lejtést érezzük, a magyaros karaktert azonban nem. Az utolsó sorban a szólamyszerűség 3/5-ös ütemezést kínál, ez a tagolás azonban olyan ritka, hogy érvényét csak súlyos, funkcionális indokok alapján tudnánk elfogadni.

Ha hajdan oktatásaidnak, j, j, j, j, cs 3/6 ?
Arattyuk drága hasznait j, js, j, j 3/5 ?
S tenyészni láttyuk házainknak j, j, js, j, cs 5/4
Mosolygó boldogságait; j, js, s, j 3/5?

Az első és a negyedik sor itt is inkább monometrikus időmértékes hatású. A bizarr (és ritka) magyaros ütemek érvényesülését hol szó-, hol szólamszelés akadályozza.

Példáinkban a magyaros tagolás (s így a kettős ritmus is) véletlenszerű, esetleges. Aligha indokolhatja Verseghy nézeteinek föladását. Más magyarázatot kell tehát keresnünk, s az újabb kérdést is tisztáznunk kell: a véletlen ritmikái találatok, vagy a költői ösztön javára írjuk-e a helyenként versszakokat átfogó bimetrizálást ?

Verseghy ritmuseszményének kialakulásában a korabeli zene meghatározó szerepet tölt be.⁸ Maga is a dallamkövető verselés híve,⁹ s innen épül metrikai fogalomkészlete is. Mint korábban annyian mások, számon tart egy fontos zenei sortagoló tényezőt, az *Aufschlagot*. Mivel a metrumot következetesen azonosítja a zenei ritmussal,¹⁰ verselésében is megpróbálja a fölütést érvényesíteni. A *Rikóti Mátyás* dalbetéteiben a sorok élén föltűnő egytagú szavak (összesen 34) alighanem ennek a törekvésnek a jelei.

Figyelmet érdemel az is, hogy *minden* sor második szótagja időmértékesen hosszú. Aligha hisszük, hogy a következetes jambizálás érdekeit védené így Verseghy, a sorozatosan hosszú második szótagok inkább a fölütés utáni *trochaizálás* szándékát jelzik. Ezen az úton valószínűleg meg a szavak és trocheusok ill. trocheusi dipódiák összekapcsolása is. Jambusi kettős ritmusának alapvető oka ez a csendes metrikai megalkuvás, az ellentétes lejtések összebékítése egy zenei terminus pontatlan analógiája révén.¹¹

Először az időmértékes komponens kialakulását vesszük szemügyre. Ismeretes, hogy a trocheusi sorfélék és a magyaros sorok bimetrikus kapcsolata sosem adhatja a kettős ritmus lehetőségeinek maximumát. Másképpen: trocheusi sorokban a magyaros és az időmértékes nyomatéktényezők maximális találkozása képtelenség.¹² Ez csak a magyaros és a jambusi sorok kapcsolatában lehetséges. Verseghy *elmélete* nem sejtí a magyar nyelvű jambizálásban rejlő lehetőségeket, mert nézete szerint minden jambusi verset trocheusivá kell változtatni, oly módon, hogy a fölütést „puszta jeladás gyanánt előre kell küldeni, és a metrumbéli lépést a következő hosszú sillabánál kezdeni... ”¹³ Amikor a *Varázsfuvola* verseit lefordítja, meggyőződése, hogy trocheusi sorokat ír. Tévedésében csak erősíti, hogy ritmusát mindvégig a dallam nyomán alakítja ki amely trochaikus. Ha egy zenei

ütem hosszú szünettel, majd egy rövid időtartamú hanggal indul, az ereszkedő lejtés érzékelhetővé válik, ám a versszöveg képtelen érzékelteni a sorkezdő rövid szótag előtti hosszú szünetet: ha a fölütéssel kezdődő, trochaikus lejtésű dallamot hangról hangra követi a vers lejtése óhatatlanul jambusi lesz.

Hogy sorai magyaros karaktert is hordoznak, arról tudomása sincs. A korabeli verselmélet nem ismeri a hangsúlyos ritmuselv alapegységét, az ütemet. Magyaros ritmusjelenséget mindössze a rímben és a kötött szótagszámban vélnek fölfedezni. Verseghy közel jut a magyaros ritmizálás alapjainak megértéséhez. Megfigyeli a hosszú sorok közepén elhelyezkedő nyugvó pontot¹⁴ s az általa elhatárolt egységek időbeli egyenlőségét. Ezt azonban már rossz irányból méri. Ányos Pál egyik sorát idézzük, majd Verseghy elemzését:

Szomorú Tsillagzat! melly bús sűgárokkal
(Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál)

„Ebben a versben, ha tsupán tsak füleinket választjuk is ítélő bírónak, a' caesurától fogva a' cadentiáig ezekben a' szókbán: melly bús sűgárokkal mindenkor hosszabb időpertzeket találunk, mint a' versnek elejétől fogva a' caesuráig ezekben a' szókbán Szomorú Tsillagzat... tsak egy hosszú, két rövid és három közönséges sillabát; a' másik részében pedig három hosszút és három közönségest találunk, rövidet pedig egyet sem: a' mi untig elegendő arra, hogy a' természetes kimondásban az időnek az egyenlőtlenségét mivélünk szembetűnőképpen meg éreztette.”¹⁵

Következetesen időmértékes alapon ítéli meg tehát a magyaros verselést! Egy másik elméleti munkája szerint: a taktus ízeit kell szabályozni.¹⁶ A felszín ezúttal többet adott volna, mint a mély: az ütemek belső rendjét fürkésző költő, mint korábban annyian mások, szem elől téveszti a hangsúlyviszonyokat, a szólamyszerűséget - s nem jut el a magyaros verselés törvényeinek fölismeréséig. *Kettős ritmusát és szimultán sorait így hát spontán költői érzéke alakítja ki, több elméleti tévedés árán.* Jellemző példa erre az alábbi sor:

Jól ösmer engem minden vén
Jambusi értelemben: s,j,js,js
Trocheusi értelemben: cs, t, ts, ts, cs

A trocheusi értelmezés szerint a szavak és a verslábak összekapcsolása tökéletes, minden egyes szó hangsúlyára időmértékes nyomaték, arsis hull. A kor valahogy így képzei a kifogástalan trochaizálást. Az egyedül igaz jambusi értelmezés nyeresége viszont épp ebben rejlik: a jambusi sor főmetszete így mindig szavak közé esik, a metszektövező szótag állandó arsis lesz. A kiemelkedően erős ritmikai pont valósággal provokálja a magyaros tagolást: kezdettől fogva az időmértékes verselés sugalmazza a magyaros ritmust. A fölütéssel kezdődő dallamok nyomán mennél következetesebben trochaizál Verseghy, annál fegyelmezettebb lesz jambusi kettős ritmusa. A szimultaneitás olykor csak attól függ, hogy szólamot tagol-e, vagy szólamok határán jelentkeznek-e az időmértékes metszet. Esetlegességére csak néhány példát idézünk:

Jutalmazd jámbor szíveket... j, js, js, j 3/5 ?
Arattyuk drága hasznait... j, js, j, j 3/5 ?

A jambusi lejtés zavartalan, a negyedik és a hatodik szótag egyaránt kész értelmi nyomatékok hordozására. A jambusi főmetszet azonban szólamot tagol, így legfőljebb nyomatékmegosztás, ütemkapcsolás érvényesülhetne, ha a kínálózó 3/5-ös tagolás egyáltalán magyaros ritmusélményt jelentene. Ez a sorféle azonban egészen kivételes. A magyaros és az időmértékes metszetek egyeztetése máskor szépen sikerül:

Kegyelme által jó szivednek j, j, js, j, cs 5/4
Szép emberségre gyűjtatod... s, s, j, j 5/3

A *Rikóti Mátyás* dalbetéteiből száz sort vettünk vizsgálat alá. Közülük tizenhatban a metszetek egyeztetése révén a jambusi kettős (olykor szimultán) ritmust tisztán érzékeljük.¹⁷ A dalbetétek mellett az életműből korábban idézett jambusi bimetrius sorok is igazolják, hogy Verseghy érzi a jambizálásban rejlő gazdag lehetőségeket. Ezért nem számol levele, ezért nem ragaszkodik következetesen a „fölütés nélküli” trocheusi vershez.¹⁸ Értékeit megpróbálja inkább a trochaizálás javára írni. A költői érzék és az elmélet perében ezúttal is az elmélet kénytelen engedni.

*

Verseghy nem tartozik a fölvilágosodás népszerű költői közé. Emberi és költői útjával szemben maga

Kazinczy is kifogásokat támaszt. A *metrikust* azonban következetesen megbecsüli. Egyik levelében Cassandrának nevezi, 19 másutt a Ráday-nem képviselői köréből, önmaga és Földi mellett, egyedül Verseghyt emeli ki. 20

JEGYZETEK

1. Számos dolgozat tanulmányozza a jambusok, trocheusok és a magyaros metrumok kapcsolódását: a magyar költészet több emberöltőnyi hagyományát. Gáldi László: Szenczi Molnár Albert zsoltárverse, Bp. 1958; Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról, megjelent: Tanulmányok Petőfiről, Bp. 1962; Kiss Ferenc: József Attila ritmikája, ItK. 1956. 7; Kecskés András: A komplex ritmuselemzés elvi kérdései, ItK. 1966; Szuromi Lajos: Ady szimultán ritmusa, ItK. 1969; Kettős ritmus Vajda János verseiben, *Studia Litteraria*, 1970; Verselméleti kérdések a felvilágosodás korában, Kézirat. A jelölésekben (j-jambus, t-trocheus, js-jambizált spondeus, ts-trochaizált spondeus, st-spondeizált trocheus, s-spondeus, cs-csonka láb) és a terminusok egy részében Szuromi Lajos tanulmányait követjük.
2. Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa, Bp. 1952. A kötet tanulságait többször idézzük.
3. Földi, Kazinczy, Kölcsey kísérletci ismereteseek, nézetünk szerint ilyen törekvés mutatkozik Fazekas Mihály Nyári esti dalában is (Halkkal ingó lanyha pára! Szálldogáló harmatok); Bajza a maga próbálkozásai mellett a fiatal Petőfit is szeretné rávenni a népdal trochaizálására (Petőfi levele Bajzához, Pozsony, 1843. június 1.)
4. Többek között Dayka, Bacsányi, Csokonai, Kölcsey költészetében. (Titkos bú; A rab és a madár; A pillantó szemek. A magánosság, Tüdőgyulladásomról; Elfajtottás, Rákóczi hajh... Zrínyi második éneke stb.) Mindenütt találunk szép, bimetrikus hatású sorokat. Csak egy könnyecpet méltó bánatimnak - j, s, js, js, j, cs 5/6; Az esti szellők gyenge szárnyain - j, j, js, j, j 5/5; A tiszta forrás csergedez - j, j, js, j 5/3; Te lásd meg ó sors, szenvedő hazámat - j, j, js, j, j, cs 5/3/3 stb.
5. Főként a verslábak és a szavak egyeztetését vallók körében, Földinél pl. ilyen sorokat - Vers hajad porozd be jól, s borítsd be nagy szitáddal (Idegen szépség) - tehát az értelmi nyomatékok és az időmértékes ictusok állandó megosztását, zökkenéseket, kellemetlen monotonitást... (Verselméleti kérdések...)
6. Műfaját nehéz meghatározni; valójában komikus eposznak készül, sorra kifigurázza korának esztétikai eszményeit, s ezen az alapon szélesül tanköteménnyé, széptani nézeteinek egész kis gyűjteményévé.
7. Gorzó Gellért: Adalékok Verseghy Ferenc életéhez és költészetéhez, Itk, 1914. 466.
8. Többen figyelmeztetnek erre. Vértes József: Verseghy Ferenc emlékezete, Szolnok, 1901. 32; Molnár Antal: Verseghy Ferenc a muzsikus, megjelent: Verseghy Ferenc 1757-1822, Szolnok, 1957. 43.; Négyesy László: Verseghy Ferenc mint versújító, A szolnoki magy kir. állami főgymnásim Értesítője, Szolnok, 1899. 12.
9. sokkal tanásosabb verseket Ariara mint Ariat versekre szerezni... - írja Kreskay Imrének 1780. szeptember 1-én. (Idézi Gorzó Gellért: i. m. 466.) elkerülhetetlen, hogy a' versekben lévő rhythmusoknak valamennyi nemei a' musikában lévő rhythmusoknak valamennyi nemeivel tökéletesen meg egyezzenek." fogalmazza másutt. (Rövid értekezések a' musikáról, VI. énekekkel, Bétsben, 1791. XIV. o.)
10. Molnár: i. m. 44.
11. Horváth János szerint a magyar ritmusérzék nem tud mit kezdeni az ilyen ütemelőzővel hiszen egyes jambust vagy trocheust ütemnek fel sem fog, csak a lejtési irányok jellemét érzi meg... (Rendszeres magyar verstan. Bp. 1969. 105.)
12. Szuromi: Ady... i. m. 675.
13. A magyar versnek különféle nemeiről (Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából. Bp. 1952. 342.) Szuromi Lajosnak köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet a fenti részletre, - s hogy dolgozatom készítését kezdettől tanácsokkal kísérte.
14. Négyesy László nyomán: A mértékes magyar verselés története, Bp. 1892. 253.
15. Verseghy: Rövid értekezések... XII—XIII.: A mértékes magyar verselés története, Bp. 1892. 253.
16. Négyesy László nyomán
17. Szeretnénk föl sorolni ezeket:
Szép emberségre gyűjtatod s, s, j, j 5/3
Víg énekekben nevedet s, j, st, j, 5/3
Oh! melly örömmel bájolgatnak s, j, js, s, cs 5/4
S míg vígan éllyük mátkáinkkal s, j, js, s, cs 5/4
Kegyelme által jó szivednek j, i, js, j, cs 5/4
Békében élő művesek s, j, js, j 5/3
Örömmel tellyes szemek j, js, ts, j 5/3
És ah! félmultad jó sziveddel s, s, js, j, cs 5/4
Jól ösmer engem minden vén s, j, js, js 5/3
Tört vetni, csalni jól tudok s, j, j, j 5/3
S nem rosszul fúvom sípomat s, js, js, j 5/3
Ki hüven képes nót szeretni j, js, js, j, cs 5/4
Rossz szívű férjfi nem lehet s, js, j, j 5/3
Vadony keblünkkel illy tüzet j, s, j, j 5/3
E zsenge párra lelkedet j, j, j, j 5/3
Vedd fel kebledbe lelkeket s. s: j, j 5/3
18. Rövid költeményei, a dalok és ódák inkább a jambusi versek többségét tükrözik. Számuk 27 a 21 trocheusival szemben, Négyesy László szerint: „Leginkább jambust és trocheust ír, majdnem egyenlő arányban, de a jambus némi csekély többségével..(A mértékes magyar... 257.)
19. Kazinczy levelezése, IV. 117.
20. Uo. 548. És még egy apró érdekesség: Kisfaludy Sándor büszkén vallja magát a metrikus Verseghy örökösének, 1816-ban, a Hunyadi János megírásakor. (Kazinczy levelezése, XIV. 393.)

KOMPARATISZTIKA

Az Ómagyar Mária-siralom és a Halotti beszéd modern adaptációi

A régi szövegelemek adaptációja költészetünkben eleven hagyomány. Mária megrendítő siralma többek között Weöres Sándor és Rákos Sándor lírájában, a Halotti beszéd pedig Kosztolányi költészetében éled újjá. A Halotti beszéd témája Kassák Lajos költészetében, Juhász Gyula és Képes Géza epigrammaiban is megjelenik, ám nem a szorosabb értelemben vett adaptáció igényével (1).

Aligha véletlen, hogy legelső szövegelemeink magukra vonják a modern költészet figyelmét. Megrázó szépségű, individuális természetű líraiság bontakozik ki mind a kettőben. Olyan érzelmvilág, amely a korabeli liturgikus szövegek sablonjait elemi erővel üti át.

*

Az *Ómagyar Mária-siralom* énekkel, mozgással kísért előadását a beginák mozgalmá évszázadokon át csaknem eredeti formájában megőrizte. Az ének szövege azonban a magyarországi laikus mozgalmak virágkorát megelőző időkben keletkezett. Korábbi ismereteink szerint a XIII. században. Mezey László újabb kutatásai alapján a XII-ben (2). A magyar nyelvű közös recitálás alkalmi ebben az időben még nem érettek meg. Horváth János fölfogása az új adatok tükrében is hitelesnek tűnik: az Ómagyar Mária-siralom olvasmány-rendeltetésű szöveg, szövegvers (3). Szuverén költői alkotásként igyekszünk hát értelmezni, a hozzá kapcsolódó énekek, cselekmények körétől elválasztva. Szövegét Weöres Sándor adaptációjával párhuzamosan, modern olvasatban idézzük (4).

Volék sirolm tudotlon,
Sirolmol sepedik,
buol oszuk, epedek,
Választ világumtuul,
zsídou fiouduumtuul,
ézes ürümentüül.
Ó én ézes urodum,
eggyen-igy fioudu,
sirou anyát teküncsed,
buabeleül kinyuhhad!
Szemem künyüel árad,
junhum buol fárad.
Te vérüd hullottya
én junhum olélottya.
Világ világa,
virágnak virága,
keserüen kinzatul,
vos szegekkal veretül!
Uh nekem, én fiom,
ézes mézüül,
szégyenül szépségüüd,
virüd hioll vizeül.
Sirolmom, fuhászatum
tertetik kiül,
én junhumnok bel bua,
ki sumha nim hiül.
Végy halál engüemet,
eggyedüm illyen,
maraggyun urodum,
kit világ féllyen!
Ó, igoz Simeonnok
bezzeg szovo ére:
én érzem ez bútütüt,
kit níha egire.
Tüüled válnum;
de nüm valállal,
hul igy kinzassál,
fiom, halállal!
Zsídou, mit téssz türvéntelen,
Fiom mert hol biüntelen.
Fugvá, husztuzvá,

Nem tudtam a búról,
most a bú megölel,
halványsággal belehel.
Jaj nekem, én fiam,
égi virágszál,
igen elváltotztál,
messzire távoztál.
Iszonyú vasszegek
török a csontodat,
facsarják izmodat,
jaj én fiam, én fiam,
feketülő vérrel
csombókos a hajad.
Az éjjel álmomban
egész kicsi voltál,
fürdettelek téged
egy nagy tekenőben.
Abban a nagy tekenőben
tükrözött az égbolt,
jaj én fiam, én fiam,
két szemed is kék volt.
Gonoszok lándzsája
szúrja át a melled,
gyere vissza, jaj én fiam,
maradj anyád mellett.
Álmomban csókoltam
apró dundi lábad,
mosolygott a csöpp szád,
jaj én fiam, én fiam,
hadd menjek utánad.
Véred bő hullása
szemeim sírása,
szép arcodnak hervadása
szívem szakadása.
Gögcicsélve heverésztél
két karomba dölve,
hullt, csak hullt a zápor könnyem
a nagy tekenőbe.
Torkom csuklik,
hörög a mellem,
jaj nekem, megfulladok,

üklelvé, ketvé ülüd!
Kegyügyetük fiomnok,
ne légy kegyülm mogomnok!
Ovogy halál kináal
anyát ézes fiáal
egyembelü üllýetük!

fogjatok föl engem.
Szíved fárad,
karod is kiszárad,
éjféltájban sötét hollók
tépázzák a vállad.
Jaj nekem, én fiam, ja én fiam

Geoffroi de Breteuil *Planctus-ának* szabad fordításából világi természetű siralom született. Szerzője a humánus érzéseket odáig fokozza, hogy az már ellenkezik a bibliai történettel. Mária szerepében az általa ismert isteni akarat ellenében könyörög fia életéért. Egy pillanattal még a csodát, az akarattal való szembeszegülést is várna gyermekétől. Végezetül pedig az emberekhez fordul, s tőlük kéri a mindenható akarat megvalósulásának megakadályozását, gyermeke megmentését. Az elmondottak egyértelműen életteli, evilági személynek mutatják az anyát, és szituációjának a szokottnál jóval életszerűbb megközelítését, elemzését ajánlják...

A halál tudatát könnyebb a túlélőknek elviselniük, amikor nem szenvedik maguk is végig az élettől elváló ember agóniáját. Hasonlóképpen könnyebbek a lélekre hulló terhek, ha a pusztuláshoz valamilyen racionális mozzanat is járul, amikor valami értelme is van az elmúlásnak. Szelídebbé lesz a fájdalom akkor is, amikor vigasztaló jelenségek enyhítik (segítőkészség, együttérzés, a szomorúság elpanaszolásának megnyugtató, pihentető ereje). A derűsen fölfogott halál, s a boldogító halál is ismerős az ember számára, ennek megfelelően számtalanszor visszatérő jelenség az irodalomban is. E halálélmények közös tulajdonsága a katarzis-érzés változatos erősségű jelenléte az emberi pszichikumban... Mária fohászában hiába keressük azonban mindezeket a mozzanatokot. Gyötrelmes lélektörténekek katonán tömegén hull át, amíg elérkezik gyermeke pusztulásáig; szemlélőként szenved végig az agóniát. Beléhasít a fölismerés, hogy fiát büntetlenül kínozzák meg, igazságtalanul pusztítják el, s az embertelenségek riasztó sűrűjében semmi sem mutat az ember megjavíthatóságára, gyermeke önfeláldozásának értékére. A megváltás nagyszerűségéről, értelméről egyetlen szó sem olvasható a versben, az anya egy rezzenés erejéig sem vigasztalja meg magát. Megértést és együttérzést sem remélhet sehonnan; minden és mindenki a pusztulás mellett áll, még az isteni akarat is. A halál boldogítóbb lenne immáron számára, mint az élet, ám végül is gyermeke pusztul el... A katarzis teljes hiánya válik érzékelhetővé a szituációból, a megértetlenségnek és elhagyatottságnak az a megrendítő állapota, amikor már nincs értelme akárkinek akármit is mondani. Amikor már nem érdemes megszólalni sem. A Pieta tökéletes csöndje érkezik el ezután.

Weöres Sándor adaptációja nem ragaszkodik szorosan az eredeti vers szövegéhez. Nem dolgozza föl a költemény motívumanyagát sem, inkább csak néhány, archaikus szépségű rekvizitumot őriz meg művében. Nem követi Mária lélektörténetét sem, új pszichikai eseményeket is érvényesít a versben, s ezzel erősen megváltoztatja az anya eredeti szituációját. Ez a költői fölfogás látványos filológiai komparatisztika helyett ismét a szituáció életszerű megközelítésének szintjére utasítja az interpretációt... Weöres Máriajának tragikus szenvedéseit nem súlyosítja a pusztulás igazságtalanságára és jogtalanságára való megrázó ráismerés, az önfeláldozás értelmetlenségének iszonyú sejtelme. Mindvégig érintetlen ezektől az élményektől, így számára megmaradhat a gyermeki áldozatvállalás nagyszerűségének, a megváltás megrendítő-zépségű eszméjének vigasza. Emberek karjaiba kívánczik földresújító fájdalmai közben, a segítőkészség, a részvétel erőit sem veszíti egészen el. A katarzis tökéletes hiányának kietlen élménykörét versbeli szituációja alapján egyértelműen elkerülheti.

Rákos Sándor *Siratója* tulajdonképpen már nem is a vers. csupán a versszituáció adaptációja. Áttekintése tovább bővíti Mária katarzislehetőségeinek köréről való ismereteinket. Idézzük szövegét:

Milyen zuhanások ezek, jaj, miféle kopácsolás,
mintha szálfaakat döntenének valahol,
baltás emberek özönltek nemrég erre, szolgafélék –
rút szolgák, Kajafás szolgálói, gonosz tekintetűek,
hová özönlöttek hajnalidőn?
Zuhanásoktól és rossz-ütemű kopácsolástól rezegnek a fölraggott edények,
dézsákban moccan a víztükör
s ereszüket a fecskék is odahagyják.
Miféle jelek itt ezek, miért hunyorog a Nap szeme, mire
készülnek a poroszlók?
A Názáret-beli Mária vagyok én,
Erzébetnek húga és Józsefnek, az ácsnak felesége –
reggel van, állok a ház előtt, vállam a kapufélfának vetem,
úgy várlak, fiam, hogy majd fölbukkansz az utca végén az olajfánál.
Kissé hajlottan jársz, mert mostanában fáradtnak látszol,
de mikor fölpillantasz a hosszú lépcsősor magasába
s reám ismersz kék átalvetőmről,
mosolyogsz és meggyorsítod a lépteidet.
Mi van veled, drága fiacskám,
régén jártál itthon,
apád is, én is nagyon aggódunk miattad.
Itt most zuhanásokat és kopácsolást hallani,
még a fecske is elszállott az ereszről –
jaj, csak nem történt valami bajod, kicsi fiam?

Azért féltünk téged apáddal,
mert te fegyvertelen létedre is
ujjat mersz húzni azokkal,
akiknek kard csörög az oldalán –
Jézus, kedves jó fiam, mi dolgod néked Kajafással?
Mikor kicsi voltál még, karomon emeltelek,
köldökig érő pici gyolcsinget adtam rád;
olyan finom, áttetsző bőröd volt,
látni lehetett alatta a vér lüktetését.
Mindent a magasan csüngő gyümölcsök kellettek neked,
apád nem győzött kapaszkodni utánuk,
két kézzel nyúltál a telehold almája után is!
Ilyen voltál csöppkorodban már,
de azért mi nagyon szeretttünk,
óvtunk a hűvös fuvallatoktól, mert bizony gyöngécske tested volt –
ő, be nehéz egy minden bajra érzékeny gyereket fölnevelni!
Ki hitte volna rólad, amint a porban guggoltál testvéreiddel,
hogy egyszer bevonulsz Jeruzsálembe
olyan dicsőséggel, ahogy eddig még egyetlen király sem!
Lásd, Jézusom, örülöm kéne ennek,
de az én torkomat valami szorongatja, s ha lopva apádra pillantok,
úgy látom, az övét is.
Mi egyszerű emberek vagyunk, fiam, mi nem értünk a te dolgodhoz,
nekünk az volna jó, ha maradtál volna a szakmádban apád mellett,
ő szegény nehezen győzi már a munkát egyedül,
szeme, karja gyöngül s ha végképp kiöregszik
a műhelyt kire hagyja?
Úgy gondoltuk, te itt maradsz velünk,
ha a többi testvér kiröpült a fészekből,
hiszen olyan anyás voltál kiskorodban, s úgy szeretted a kertünket meg a házat!
De hát nem így lett, nem maradtál itthon, nem nősültél,
ficcánkoló kicsi unokákat nem raktál az ölembé –
ó, jaj, meddő ág vagyok én,
hajtásomnak hajtása nem sarjad,
haszontalanul vágyakozom meny és unoka után, ha te nem akarod!
A halál most itt járkál a ciprusok alján,
leselkedik az élőkre,
ó, fiam, fiangkám, be szeretnélek magamhoz szorítani erősen,
be szeretnélek eltakarni kék átalvetőmmel,
be szeretnélek biztos méhembe visszavonni,
hogy elrejtselek hatalma elől!
Ezt gondolom, fiam, ma pénteki napon korareggel,
kiszaladtam a nagy kopácsolásra, a kapuban állok,
az időt nem tudom, mert ez a bolond kakas összevissza kukorékol,
az őr ma néma s a Nap sem olyan, mint máskor.
Be kéne mennem, be is megyek már, meg kell fejnem a kecskét,
kiengednem a tyúkokat, fölsepernem az udvart
és tenni sorban a nap dolgait
(mert jó a munka, hidd meg, az zsiibasztja el a fájást a szegényben!)
megyek már, megyek, bármily nehéz itthagynom a kapufélfát,
az utcát, melynek végén az olajfánál föl kellene bukkannod,
a reményt, hogy már messziről meglátlak,
megyek be a tyúkjaimhoz és a kecskémhez –
de jaj, asszonyok szaladnak az úton, integetnek,
nekem integetnek az asszonyok, engem hívnak,
indulok már, futok feléjük, Veronika is köztük van,
kendő nélkül jön, kezét tördeli, térde meg-megbicsaklik,
s most látom csak, tántorognak a többiek is, mintha súlyokat cipelnének,
tántorognak és sírnak mind, zokognak –
ó, most értem már a kopácsolást, most értem a sötétülő Napot,
most értem a jóslatokat és a csodákat,
Jézus, szerelmes fiam, most értelek meg először!

Rákos Sándor Máriajának titokzatos teljességű (kibontatlan tartalmú) fölismerése határozott ka- tarzis-élményt jelez a vers utolsó sorában. E katarzis-fölmutatást főképpen dramaturgiai megoldásokkal éri el a szerző. Elviszi az anyát a gólgotai színhelyről, ahol a szenvedések és az emberi igazságtalanságok átélése megakadályozná a megtisztító élmény megszületését, s emellett a paraszti életszemlélet vonásait ruházza rá, azt az életszemléletet, amelytől sohasem volt idegen az elrendeződés, a megoldódás, a megtisztulás összekapcsolódása az emberi elmúlással...

Elmondható, hogy Weöres és Rákos Sándor költeménye lényegszerűen különbözik az adaptációba vitt archaikus szövegelemlettől. Annak fölfokozott líraiságát, katatón tragikumát, hallatlanul dús lélektörténetét, komor végleteket elérő összetettséget nem érinti meg és nem roncsolja szét egyik mű sem, inkább mindkettő megpróbál az eredetitől eltérő vonásokkal rendelkező és valamivel szerényebb súlyú alapszituációt megrajzolni. Oppozíciói, kiegészítései

tulajdonképpen ezek a versek az eredeti műnek, szituációvariánsok elsősorban: saját, szuverén művészi és esztétikai értékeik már alig állnak összefüggésben az archaikus szövegemlékkel.

*

Kosztolányi költeménye s a Halotti beszéd között viszont erősebb az összefüggés. Idézzük mindkettő szövegét, utóbbiét modern olvasatban (5).

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk:
íme, por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban
teremté kezdetben [az Úr] mi ösünket Ádámot,
és adta vala neki paradicsomot házul. És mind[en]
paradicsomban való gyümölcsökkel mondá neki
éljen. Csupán egy fa gyümölcsétől tiltá.
De mondá neki, miért ne egyék: „Bizony, aki
napon eszel az[on] gyümölcsből, halálnak halálával
halsz., Hallá holtát a Teremtő Istentől, de feledé.
Engede ördög intetének és evék azon tiltott
gyümölcstől. és az[on] gyümölcsben halált evék.
És azon gyümölcsnek oly keserű vala leve, hogy
torkát megszakasztja vala. Nem csupán magának,
de mind(en) fájának halált evék. Haraguvék Isten
és veté őt ez munkás világba; és lón halálnak és
pokolnak martaléka, és mind[enki] az ő neméből.
Kik azok? mi vagyunk. [A]hogy ti is látjátok
szemetekkel: Bizony egy ember sem kerülheti
el ez vermet, bizony, mind ahhoz járó vagyunk.
Imádjuk Urunk Isten kegyelmét e lélekért,
hogy irlalmazzon öneki és kegyelmezzen, és
bocsássa mind[en] ő bűnét! És imádjuk Szent
Asszony Máriát és Boldog Mihály arkangyalt és
mind[en] angyalokat, hogy imádkozzanak érte!
És imádjuk Szent Péter urat, akinek ad[at]ott
hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind[en]
ő bűnét. És imádjuk mind[en] szenteket,
hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe
előtt, hogy Isten ő imádságuk miatt
bocsássa ő bűnét! És szabadítsa őt ördög
üldözésétől és a pokol kínzásától,
és vezesse őt paradicsom nyugalmába,
és adjon neki mennyországba utat,
és mind[en] jóban részt! És kiáltsátok
Urunkhoz háromszor: Kyrie eleison!

Látjátok feleim, egyszerre meghalt
és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.
Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló,
csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.
De nincs már.
Akár a föld.
Jaj, összedőlt
a kincstár.

Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.

Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemet. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan kódbe vész
kővé meredve,
mint egy ereklye,
s rá ékirással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.

Akárki is volt ő, de fény, de hő volt.
Mindenki tudta és hirdette: ő volt.
Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt,
s szólt, ajka melyet mostan lepecsételt
a csönd, s ahogy zengett fülünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok harangja
a mélybe lenn, s ahogy azt mondta nemrég:
„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék”,
vagy bort ivott és boldogan meredt a
kezeben égő, olcsó cigaretta
füstjére, és futott, telefonált,
és szötte álmát, mint színes fonált:
a homlokán feltündökölt a jegy,
hogy milliók közt az egyetlenegy.

Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó tündér szerencse,
hogy e csodát újjólag megteremtse.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak órája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt...”,
majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sirva: „Nem volt...”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer

A Halotti beszédet a tizenkilencedik század elejének papnövendékei arany betűkkel vésték ércbe. Aligha véletlenül. Irodalmi természetűnek, lírai hangoltságúnak, maradandó életszemléleti értékeket rejtőnek érezzük a szövegemléket ma is. Szerzője felkiáltások, fokozások, halmozások bőséges használatával túlemlkedik a középkorban szokásos papi

modoron. Gazdagon fellelhetőek szövegében metrikus alakzatok, ritmusképletek is, melyek a szokványosnál színesebb, érdekesebb, művészebb előadásmód igényét sejtetik. Gagliardákat, triolás formákat, hétféle tagolóképletet bont ki Szabolcsi Bence az archaikus szövegből, s összjellegére nézve ritmikus prózának minősíti azt (6). Különösen feltűnő a formaszervezetben a kötőszavak (hogy, bizony, és) szinte már extrém mennyisége, emellett a mellérendelt mondatok rendkívüli sűrűsége (7). A mesének, az élőbeszédű népmesének a stílussajátossága ez voltaképpen. A mesékre emlékeztető nyelven szól az elmúlásról a szerző, mert a maga számára is, a gyászolók számára is nehezen megérthető, nehezen megmagyarázható, elcsodálkozni való jelenség az emberi sorsra rárótt pusztulás. Csöndesen halad hát meséje útjain, és a részvét, az együttérzés mellett a mesemondás szelídségével is igyekszik a gyászolók szenvedését, s a maga megrendültségét is enyhíteni, gyógyítani.

Kosztolányi költeménye lényegszerűen kapcsolódik az archaikus szövegművek szemléleti örökségéhez, az esztétikai és stílári rekvizitumok jó részének mellőzése ellenére is. A költő a létezésnek és a létezés tovatűnésének hullámzását a világban éppúgy elcsodálkozni való jelenségnek érzi, mint csöndes szavú, megrendült elődje. Elámulással, hitetlenkedő tünődéssel, kíséri ő is az ember elmúlását: a pusztulás ridegebb, racionálisabb, materiálisabb értelmezését egy pillanatra sem engedve szerephez. A föltoluló fájdalmak is az ősi szövegre emlékeztető módon enyhülnek meg művében: a mesemondás áhítatos, csöndes, vigasztaló szelídségébe vonódva. Gazdag tartalmú gondolatvilág épül rá a versnek a régiségből merített, eleven értéként megőrzött szemléleti alaprétégére. Olyan fölismerések és lírai sugallatok sora, amelyek az ősi alaphang csengéséhez illően, a világegész meseízű, meseszerű elemének mutatják az emberi életet. Megindítóan humánus, tiszta szövegek csengenek végig az évszázadokkal ezelőtt megpendült húrokon: az egyszerű ember mindennapi életének megbűvölő, varázsos eseménnyé való avatása, az emberi személyiség elmondhatatlan gazdagságának megrendült sejtelme. Annak bátor kiéneklése, hogy világnyi érték, visszaidézhetetlen, megismételhetetlen csoda az emberélet, az emberi sorsra rámért minden szörnyűség, iszonyat, rettenet ellenére is (8).

*

Az emberi esendőség fokozott átélése a középkor világának természetes jellemzője. A korszak legendás hősnője, Boldog Margit, a végtelenen vitt alázat önemészto tüzeiben hamvad el. Az önsanyargató-önostorozó szerzetesek példái szerint a vezeklés lázában szép emberi erők lobognak el, az élet ígértes értékei. A világi boldogulás totális tagadása az ember természetes életösztonét kezdi ki.

A pusztulás kegyetlen élménye azonban a túlvilág ígésében élöket is megremegteti. A *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* szerzői ezzel az élménykörrel kerülnek szembe, az élet és a halál kibékíthetetlen eröi között hánykódnak, hol fölajdulva, hol békülékenyen, s hol a fájdalom fölfokozódásától elgyöngülve, hol az isteni gondviselés reményében megnyugodva csöndesülnek végül el. A létezés antagonisztikus vonásaira eszmélö, modern életérzés elözetesei ezek a megrázóan szép szövegművelek. Lírai, művészi, nyelvi értékeik mellett eszmei maradandóságuk révén is magától értetödoen válnak e századi versek életrehívóivá.

JEGYZETEK: 1. Kassák Lajos összes versei, Bp. 1970: 372. - Juhász Gyula összes versei. Bp. 1970. 662. Képes Géza: 22.5 gramm epe. Bp. 1980. 58. - 2. Mezey László: Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. It. 1971. 366. - 3. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bp. 1931.89-4. Jakubovich-Pais: Ómagyar olvasókönyv, Pécs 1929, 127-128. - 5. Im.69-70. - 6. Szabolcsi Bence: Vers és dallam Bp. 1959. 33. - 7. 4 bizony. 8 hogy, 22 és olvasható a szövegben. 7 ezekből a mondat élén áll. 27 a mondat szerkezetek száma. 13 közülük kapcsolatos mellérendelés. 8. Kiss Ferenc: Az éreti Kosztolányi. Bp. 1979. 548-556.

BIOGRÁFIA

A Rikóti Mátyás életrajzi háttéréről

A brünni várbörtön falai közt tölti Verseghy fogságának utolsó esztendőit. Holmijában ekkor már jegyzeteket, kéziratokat is őriz: töredékes Sterne-fordítását, Herder nyomán írott tankölteményét, s a *Querelle des Anciens et des Modernes* kései visszhangját: a Rikóti Mátyás című vígeposzt. (1) Zömmel a fogság olvasmányélményeit tükrözi vissza ez a kissé hosszúra nyújtott költemény, Verseghy erősen eklektikus, de a franciák ihletése nyomán helyenként már tisztuló esztétikai eszményeit. S egyben sejteni engedi az évek óta reménytelenül raboskodó, múltjával nehezen békülő költő lélekállapotát is. Meditációit, vívódásait, melyekkel rendre az emlékek övezetébe téved. A hősök jellemzésében, az esztétikai és morális fejtegetések körében mind sűrűbb elemek jelzik: a vígeposz írása közben Verseghy életének alakulásán töpreng, egykori ismerőseiről, pályatársairól tündöködik. Dolgozatunkban azokról szeretnénk szólni, akik néhány vonásuk révén (olykor csak motívumok erejéig) megjelennek a történetben.

Herpin Klára. A költő kutatói (Császár Elemér nyomán) mindenütt Herpi Krisztina néven említik; valódi neve Herpin Klára Mária volt, a budai klarisszák irataiban legalábbis rendre így szerepel. (2) Életútjának ismeretlen részleteiről igen gyéren tájékoztat az irattár. Amit megtudtunk róla, szeretnénk pár szóban összefoglalni. Német anyanyelvű lány volt. Gran városában született (1753). Húszéves korában lépett a klarisszák közé, s nemsoká énekesnővé lett. Rendjének eltörlése előtt (mint minden apácának) neki is följegyezték további terveit. Budára készült, anyjával szeretett volna élni: „Declaravit se in nullo Claustro amplius vivere velle sed exire ad Suam Matrem Budae habitantem miseram licet, et inquilinam. A további (Császár Elemértől ismert) források már kissé részletesebbek. Először azokat az adalékokat próbáljuk kiemelni belőlük, amelyeket a költő monográfusa nem említett meg. Verseghynek a kedveséhez írott (a jegyzetekben már idézett) leveléből megtudjuk pl. hogy Herpin Klára fivére a nyolcvanas évek közepén Bécsben élt. Valamivel lényegesebb ismeretként: a lány négy évvel a klarisszák fölloszlatása után az egyik rokonának, Herpin Istvánnak a pesti házában lakott. Pletykák, intrikák, szóbeszédök övezték: a városi polgárok sejtették a szerelmes iránti szerelmét. Olykor durva támadások érték emiatt: gyóntatótyja pl. följelentette a primásnál és a vikáriusnál.(3) A monográfia adataira áttérve: kevéssel ezután Herpin István a hatóságok kezére juttatja a költő itt említett levelét.(4) Súlyos meghurcolások következtek: a primási udvar eljárást indított a szerelmesek ellen, majd mindkettőjüket kiutasították a város területéről... Az említett levélen és a kiutasításra vonatkozó dokumentumokon túl Császár Elemérnek volt még egy forrása a költő kedveséről: a későbbi nagyváradi püspöknek, Kondé Miklósnak a primáshoz küldött jelentése, a kilencvenes évek elejéről. (5) Tanúsága szerint a lány ekkoriban már Budán élt, az Iskola utcában, nem messze a költő lakásától. Többször látták őket együtt sétálni a víziváros utcáin, máskor az első magyar színtársulat előadásain találkoztak velük. Növekvő ellenkezés, erősödő tiltakozás kísérte szerelmüket itt is: ha hinni lehet Kondé jelentésének, az egyik éjszakán bombát robbantottak mellettük a fölháborodott budaiak. (6) Összesen ennyi derül ki innen. . . A későbbiekben már csak egyetlen életrajzi adatot találunk a költő kedveséről: a *Szüllőmhöz* című prózaversében Verseghy említi, hogy a Martinovics-összeesküvésben való részvételéért elszenvedett fogsága kezdetén, kétségbeesett édesanyját Laura (ahogy szerelmesét legtöbbször nevezi) igyekezett gyámolítani. Lehetséges, hogy a költő szabadulását a lány már nem érte meg. Gyöngé egészségu, törekeny teremtés volt, a nyolcvanas évek elején többször panaszkodott vérhányásra.(7) Verseghy a *Laurához* és a *Krisztinához* címzett költeményei mellett a *Klári, Klárika, Klárikához* című verseiben állított neki emléket.(8) Verseghy vígeposzának egyik epizódjában olyan motívumokat figyelhetünk meg, amelyek szerelmének történetével függenek össze. A nyolcadik Dal befejező részében az Óbester felesége a világba kilépő Birgitát egy példázattal figyelmezteti az intrikák, pletykák veszedelmeire. Szerepel ebben a történetben egy életvidám pap, aki egyébként híres szónok és kiváló muzsikus is: egy apáca, aki a rossz nyelvek szerint a plébános kedvese: és egy püspök, aki végül tömlöcbe juttatja a derék papot. A költő életrajzából (nézetünk szerint) ezek a részletek egyértelműen hitelesíthetők. A többi (a hosszadalmas mese a méregkeverő Kajcsinéről, a gyermekét meggyilkoló apácáról, a félrevezetett törvényszékről) valószínűleg a képzelet szülötte,(9) s inkább csak a tanulság kiemelését szolgálja: „a szent Religiót jobban megalázzuk, legfőbb oszlopait szörnyebben megrázzuk, ha szentelt szolgálait vaktában gyalázzuk, s pusztá gyanúságból bujáknak orczázzuk, mint ha feleséget adnánk a papságnak.” Verseghy szomorú (és örökös) nosztalgiája nyomán.

Alexovits Vazul. Rendtársa, később ellensége Verseghynek. Csaplár Benedek szerint 1779-ben még együtt találjuk őket a Hazafiúi Magyar Társaság ülésein. (10) Ellentétük valószínűleg csak később mélyül el: Verseghy deista világgépének, jozefinista szemléletének kibontakozása nyomán. A pálosok fölloszlatása előtti időkben, amikor föl-váltva hirdettek ígét a pestbelvárosi templom szószékén. (11) A költő szónoklatai 1784 őszén hangzottak el először. A

polgári mentalitás erősítése érdekében készültek ezek a beszédek, a közjó és a közboldogság istentől eredő parancsát hirdették, s az ősi szociális értékek „közös erő, közös munka, közös vigyázás” megbecsülését tanították. Élesen bírálták a polgári rendeleteknek ellentmondó vallási törvényeket: egyértelműen az állami hatalomnak, az „országoló fejedelemnek” rendelve alá az egyházakat, az egyházi felekezeteiket.(12) S ami különösen hatásos lehetett: támadták pl. a papi harácsolást, a csodatévő szentképekkel való népbolondításokat. A pesti és Pest környéki polgárság tódult a templomba, amikor Verseghy prédikált, a korabeli följegyzések szerint még külföldről is jöttek meghallgatni őt. (13) Alexovits rigorózus dogmatizmusa eléggé népszerűtlen lehetett mellette... A pálos rend eltörlése után megszakadt a személyes kapcsolatuk. Alexovits azonban figyelemmel kísérte Verseghy sorsát, s amikor a kilencvenes évek elején megjelent a költő Millot-fordítása (14) tollával az első között lépett föl ellene.(15) Polémikus céllal készült az írása, a francia fölvilágosodás klasszikusainak nézeteit igyekszik szembesíteni a nemzeti köntösbe öltöző ortodox katolicizmus tanításaival. Hittudományi érvelését átúti a szerzetes indulata, erős ellenszenv a francia filozófia vezéralakjai (művében Voltaire, Rousseau, Bayle) iránt.(16) Szellemük örökösei körében emlékezik meg Verseghyről: papi ruhája és eszméi ellentmondását részletezve, személyeskedve, olykor emberi és polgári becsületében is megsértve.(17) Műve lényegében az egyházi reakció megtorlását készítette elő, a fordítás tiltott forrásaira irányította a figyelmet. A könyv megjelenésével kezdetét vette a fölvilágosodás és a konzervativizmus erőinek egyik legelső, nyílt összecsapása, a hírhedt Millot-pör. . . Alexovits a későbbiekben sem tévesztette szem elől Verseghyt, legalábbis erre vallanak az Eszterházy püspökhöz írt levelei, melyekben a Martinovics-összeesküvés fejleményeiről és a költő további sorsáról számol be.(18) Röviddel ezután meghalt...A vígeposz fanatikus szerzetesét (Császár Elemér szerint) róla mintázta a költő. Alexovits és Verseghy ellentétének ismeretén túl egykorú följegyzések, kortársak tollából származó visszaemlékezések segítik a költő monográfusát a következtetésben: a valóságos és a költött alak egybevágó vonásai. Alexovits komorsága, aszketizmusa - amely Verseghy torzító lencséjén keresztül visszatér ide. Ortodox vallásossága, következetes konzervativizmusa - mely a fanatikus barátban "konzonátorban" a költemény fölvilágosult szellemű hőseinek ellenképét teremt meg.(19) Egy adalék: néhány évvel a vígeposz megjelenése után Révai Miklós élesen elítéli Verseghyt ezért a torzképért, (20) mert nézete szerint a költő súlyosan megbántja vele Alexovits Vazul emlékét.

Szaitz Leó. Rokona volt a költőnek, bár erről a rokonságról igen keveset tudunk. (21) Ellentétük valószínűleg a hetvenes évekből ered: azokból az időkől, amikor Verseghy már az egri liceum falai között tanult. (22) Első nyomai: Szaitz Leó az *Aufkleristák Almanakjában* némi epével, „nem rég megvilágosodott Pannoniusoknak” nevezi Frenreisz Ernőt és Verseghyt.(23) A költő riposztja a kiadásra előkészített prédikációk egyik jegyzetében: "Igaz Magyar, A Magyar Nemzetnek vigasztalására mondom, hogy ennek a könyvetskének Attya se nem igaz magyar, se nem igaz német."(24) Az egri servita neve elsősorban az örökös pörpatvarai nyomán emlékezetes: megtámadta pl. Szacsvyat, Nagy Jánost, Horváth Ádámot, Dayka Gábort, Eybelt, Kovachichot, Ebiczkit, Ostermayert, Feszler, még Batthyány Alajossal is összeakaszkodott: szinte az egész életét a fölvilágosodás híveinek és a protestánsoknak az üldözésére szentelte. (25) Éles ellenkezésre készítette Verseghyt, aki az *Eggy jó szívből költt Szatír*ában karikatúrát készített róla. (26) Küzdelmük a Millot-pör keretében folytatódott tovább. „Ennél mérgeesebbet, s veszedelmesebbet, kivált magyar nyelven, még nem olvastam” - írja Szaitz Leó Verseghy fordításáról. (27) Majd keményen „meglapotzkázza” a költőt a fölvilágosodás hatását tükröző eszméiért, egyházellenességéért. Végül (erkölcstelennek bélyegzett) életéért s szerelmes verseiért leckézteti. Hamarosan megkapta soraiért az elismerést: Alexovits Vazultól (akinek a könyve a servita dicséretétől hangos) és a katolikus ortodoxiától. Verseghy tiltakozott, de a *Rövid felelet a személyi gyalázásokra mellyekkel engemet a Magyar és Erdélyország rövid ismeretének s a Könyvek szabados olvasásának szerzői illettek* című röpiratát nem engedték kinyomtatni. (28) A pör további fordulatait Szaitz Leó már nem érte meg. 1792 júliusában meghalt...Verseghy vígeposzának főhőse csákós, dolmányos, sarkantyús vitézként jelenik meg a költemény második Dalában. Hatalmas bajusszal. A költő korábbi szatírjából (*Eggy jó szívből...*) ismerős ez a figura: egykor a harcias egri páttert ábrázolta így Verseghy. (29) További érdekességek. Az ötödik ének folyamán a kántorkodó fűzfapoéta egy mulatságos orgonaszólóban emlékezik meg Szent István és Kupa (Koppány) viadaláról. A téma a servita műveiben sem ismeretlen: István király államalapítói harcait, vallási küzdelmeit Szaitz Leó többször méltatja. (30) Egyik kéziratában megtaláljuk az idézett csata leírását is: Szent István és Kupa összecsapását... (31) A költemény első énekében Rikóti rögtönzött ars poeticával védi ki a bölcs plébános mértéktartásra intő tanácsait: „nekem Corpus Juris egyetlen törvényem, a Szentírás pedig útmutató fényem, s ha ezzel nem egyez elmeszüleményem, vesszen el - nem bánom, minden keresményem; de más ugyan törvényt ne szabjon versemnek, vagy egyéb munkákban izzadó fejemnek, mert ha felkavarja epéjét mellyemnek, súlyát is megérzi bosszuló kezemnek.” A „bosszuló kéz” és az „epés melly” nem nagyon illik a kiszolgáltatót Rikótihoz: Szaitz Leóhoz inkább. Az első két sor pedig különösen: az egri szerzetes a konzervatív katolicizmus érdekei védelmében legtöbbször a Corpus Jurisra és a Szentírásra hivatkozik. így pl. a *Magyar és Erdély-Országnak rövid Ismérete* című művében is, ott ahol igen élesen támadja Verseghyt.(32) Ugy tűnik, ebben az erős képzelettel megalkotott figurában is reális elemeket, konkrét személyhez kötődő motívumokat kell számon tartanunk.

... és mások. Szaitz, Alexovits, Kondé Miklós után Riethaller Máttyás volt a következő, aki a Millot-pörben föllépett Verseghy ellen. (33) Támadásában talán személyes természetű indítékok is közrejátszottak: a budai főcenzori hivatalért ekkor tájt vívott küzdelemben ugyanis Verseghy volt az ellenlábas. (34) A világtörténet lefordításáért két ízben is följelentette a költőt, s még a bécsi udvarban is járt szigorú megfenyítése érdekében. (35) A hírhedt pört Verseghy ekkor veszítette el véglegesen. (36) Támadójáról azonban nem feledkezett meg a vígeposz írása közben: a budai másodcenzornak alighanem köze lehetett a címszereplő nevének megválasztásához. *Rikóti Máttyás, Riethaller Máttyás*. (37) A Millot-pör egyik érdekessége, hogy Alexovits Vazul többször említett könyvét költőink közül Baróti Szabó Dávid egyértelmű lelkesedéssel fogadta. Elsősorban Alexovits hazafiúi buzgósága és nyelvi teljesítményre ragadta meg: művéből a „nagy Tzitzerót” hallotta szólni. (38) A vígeposz egyik epizódhőse, az antik költészetet eszményítő Horáczki mögött kézenfekvő lenne Szabó Dávidot keresnünk. (39) Horáczki jellemzése azonban nagyon általános: egyéni, eredeti vonásokat ebben a port- rében nem is igen találunk. „Az oskolában primusnak tartatott a poétikában, a multság ellen nagyon panaszkodik, a moderna iránt satiricuskodik, a régirül pedig adorátorkodik” - a leíró jellemzés nyomán összesen ennyit tudunk meg róla. (40) A modern irodalmat kárhoztató szavaiból még kevesebbet. Az ötletszegényen, erőtlen eszközökkel fölvezolt gúnyrajz töprengésnél többre (úgy tűnik) nem nagyon kínál alkalmat. (41) A kilencvenes évek elején a bihariak (a Millot- pör fejleményeit figyelve) éles hangú fölterjesztésben tiltakoznak a Helytartótanácsnál a budai cenzorok ellen. Ezt a fölterjesztést többek között Bessenyei György is támogatja. (42) Amikor pedig a költőt három hónapos börtönbüntetésre Ítélik, megszerzi a befejezetlen fordítást, és onnan folytatja tovább a munkát, ahol annak idején Verseghy abbahagyta. (43) A költő vígeposzáinak legrokonszenvesebb alakja egy mélyen gondolkodó, fölvilágosult szellemű tiszt, az etikai, esztétikai, filozófiai kérdésekkel vívódó kapitány. Szűkszavú jellemzéséből két motívum a testőríróra irányítja az olvasó asszociációját. Mint a hatodik Dalból kiderül: a kapitánynak „közel a városhoz van egy kis jószága”, ahol „bölc magányosságban” tölti napjait. A további részletek is ráillenek Bessenyeire: viszont a fölvilágosodás más költőire is érvényesek. Motívumokat idézünk: „lantos kapitányunk ifjú korában, meg nem nyugodhatott szoros svérájában, mellyel bekertelték kis oskolájában, nagy világba lépett picziny svérájából; elkezdett olvasni újabb poétákat, német, olasz, anglus, frantzia munkákat...” majd a grammatikában és a filozófiában mélyedt el. (44) „Nagy poéta volt ez virágzó korában szépen folyt a beszéd magyar ritmussában. . .” (45) A specifikus jellemzők hiánya nyomán igen nehéz lenne a kapitány esetében hiteles következtetésekre jutni. Megnyugtató útbaigazítást, támpontot a tudós tiszt esztétikai nézetei sem ígérnek: ezek Verseghy börtönbeli olvasmányait tükrözik. (46) Gúnyrajzokra, gorgókra figyelhetünk a vígeposz tizenegyedik énekében: a magyar Parnasszus viszonyait részletező enumerációban. Az ódaköltők, a rokokó idillek szerzői, az ókori auktorok epigonjai s a katolicizmus képviselői vonulnak el előttünk: sajnos nem tudjuk, kik állnak az egymás után fölbukkanó torzképek háttérében... (47) Még egy életrajzi vonatkozás. A vígeposz ötödik énekében Verseghy a történelmi témájú művekkel szemben emel kifogásokat. Ironikus hangütésű soraiban egy konkrét utalás is olvasható: a költő Dugonics Toldiját említi a korabeli heroikus drámák torz példájaként. (48) Dugonicsot ismerte, személyesen is találkozott olykor. (49) Nem találtuk annak nyomát, hogy konfliktus lett volna kettőjük között. Valószínűnek látszik, hogy ízlésvájtó törekvések irányították Verseghy satirikus megjegyzéseit: s nem emberi becsületét, polgári egzisztenciáját érő mélyebb sérelmek (mint Alexovits és a többiek esetében).

*

A Millot-pör (majd a Martinovics-pör) tragikus állomások Verseghy pályáján. A magyar hárfás bontakozó emberi és költői útja ekkor török meg véglegesen az egyház és az állam ortodox erőinek ellenállásán. Örökre elvész számára az eszmék és tettek szabad összehangolásának reménye is: a költő innentől kezdve folyvást rejtett utak vállalására kényszerül. Nem lép föl többé nyíltan a támadói („a böcsületbéli gyilkosok”) ellen sem: néhány vonásukat viszont beleszővi a brünni börtön falai között készülő vígeposzába: a kifigurázott, nevetségessé tett negatív szereplők jellemébe. Az Alexovitsot, Kondét, Szaitzot, Riethallert idéző motívumok közös sugallata a jellemzés tágabb körén belül is egyértelmű: a meghurcolt és évekre elnémított költő csöndes elégtételét érzékelteti. Önmaga számára vizsgálatot, társainak pedig erői őrzéséről szóló üzenetet rejt ez a költemény: óvatos morzéjeleket nyolc és fél esztendő borzasztó magányából. (50)

JEGYZETEK

1. Költeménye megírásához Verseghy változatos forrásokból merített ötleteket, motívumokat. A címszereplő a francia vígeposzok hőseit idézi föl, mindenekelőtt Boileau kántorkodó fűzfapoétáját. CSÁSZÁR Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. Bp. 1903. 214. VARGHA Balázs: Verseghy Ferenc költészetéről.. megjelent a Verseghy Ferenc 1757-1822.c. kötetben. Szolnok 1957.21-2. A cselekmény egyes részletei Kotzebue énekes játékára emlékeztetnek (Das Kind der Liebe: Császár uo.) a költő szerkesztési fogásai

pedig- helyenként -Gyöngyösi műveire. Uo. 218. A komikus eposz dalbetéteit egyrészt a Varázsfuvolából veszi át Verseghy, másrészt a népdalok köréből választja őket. Apró érdekesség: egyik dallamának eredetijét Kodály Zoltán fedezi föl, 1914-ben bukovinai gyűjtőútján. Árgirus nótája. Bp. 1921. 8. A Rikóti Mátásban kibontakozó esztétikai nézetek Sulzer mellett már Condillac hatását is sejtetik, Verseghy ízlésének csöndes fordulatát jelzik. ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bp. é. n. 205. HALÁSZ Gábor: Az értelem keresése, Bp. 1936. Kazinczy-esszé... A querelle des Anciens et des Modernes tetszetős eszméit olyankor a herderi történetfilozófia elemei színezik: pl. a vígeposz VII. Dalának 81-84. strófájában, ahol a költő a nyelvnek a társadalmi együttműködést szervező erejéről értekezik (összehasonlítást kínálva SZAUDER József Verseghy és Herder kapcsolatait kutató tanulmányával. FK 1958.) Vagy a II. Dal 57-59. versszakában („Mint mikor egy síkon torony építetik. ...” stb.). ahol Verseghy az egyik Herder nyomán készült költeményének. Az emberségnek a monumentális képeit idézi föl, a szellemi kincseit örökítő, sorsát javító emberiség hatalmas építő munkáját.

2. A korabeli rendi nyilvántartások egyikéből idézünk: Geistliche Ordens Nemen: Soror Christina; Weltliche Tauf und Zunamen: Maria Clara Herpinin. Herpinin: Herpin lánya. Primási Levéltár. Batth. J. PE. 181/56. A világi és rendi név további előfordulása: uo. 178/82. 84; uo. 181 /46. 42. Császár Elemér forrása(i. m. 28): Verseghy egri keletkezésű (német nyelvű) levele kedveséhez, 1786 májusából. PL.Batth, H. PE, 191/3. Ebből az episztolából tudjuk, hogy a lány egykor a klarisszák rendjében élt. Más adalék: a címzésben itt a Herpi Christine név szerepel. A levélben viszont a költő kétféleképpen becézi kedveset: Klarchen. Tinedel. A kettős becenév magyarázatát a rendi irattár adja: Herpi Krisztina és Herpin Klára egy es ugyanaz a személy. A lány egyébként a budai klarisszák egyik közös beadványát Soror Christina Herpinin nevében írta alá (1782 májusában. PL. Batth. 1.1 PE. 181 .42).

3. „Die dumme Geistlichkeit meynet halt bis dato, dass die Exclarisserinen wirkliche Klosterfrauen sind... die armen Narren” - kommentálja Verseghy (ugyanebben a levélben) az esetet. Még az erő tudatában. Ígéretes időkben keletkezett ez az episztola, a pálosok fölözletását megelőző hónapokban. Tanúsága szerint a költő ebben az időben a császárvárosba készült, abban bízott, hogy a rend eltörlése után itt majd polgári álláshoz jut. (Talán József császár támogatásában is reménykedett. Jozefinista szellemű prédikációit ekkoriban gyűjtötte össze, s ekkor küldte el őket a bécsi cenzoroknak. SZAUDER József: Verseghy pályakezdése. . . A romantika útján c. kötetben, Bp. 1961. 79. Hozzákezdett a császár életrajzának megírásához is: Második Józsefnek most országló Német Császárnak Történeti, és ama Foglalatossági, mellyek vélünk az ő Szívét kiváltképpen meg-ösmértethetik. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G. 101. Tudomásunk szerint kiadatlan.) Megnyugvást, békés polgári életet remélt végre, végleges szabadulást a szerzetesi fogadalom (számára különösen súlyos) terhei alól. Távolabbi terveiben házasság is szerepelt. Érdemes figyelni a kedvesét bátorító soraira: "ich lese in der ungarischen Zeitung, dass eine Klosterfrau unlanget den 28sten Martz mit ihrem Kind. Welches sie vom Kaiserlichen Leib- Lokay empfangen hat, zum Kaiser gegangen ist um wegen der Pension zu bitten. Der Kaiser sah den kleinen Buden an, lachte und sagte: Es ware schade gewesen, wenn dieser brawe Bursch nicht auf die Welt gekommen ware. Er liess ihr die Pension und nebst gab er ihr die Erlaubniss ihren Vertrauten zu beyrathen."

4. CSÁSZÁR i.m. 20. A levél hátoldalán két megjegyzés „Dieser Brief von Erlau an mich gestellt (P. Versegi), habe aus Muthmassung eigenhandig eröffnet. Pest den 21. Maii Stephanus Herpin. . . Collatum cum origináli Pestini 20a Augusti 786. Georg Kurbélyi." A lány rokonának bejelentése és a hatósági vizsgálat között eltelt néhány hónap. A költő ezalatt Bécsben járt, audienciát kért a császártól. SÁGHY Sándor: Verseghy Ferenc maradványai és élete, Budánn 1825. 146. Nem ismerjük a beszélgetés részleteit, mindössze annyit tudunk, hogy a támogatását nem sikerült megnyernie. Világi tervei sorra széthullottak. s a megélhetés gondjai közötti hánykódba újból papi állás után kellett néznie. A műveivel sem járt szerencsebben. A prédikációk cenzúrázása elhúzódott, csak októberben kapta meg a közlési engedélyt (SZAUDER uo.) de akkor már nem nyomtatta ki őket. A császár életrajzát annak idején ezzel fejezte be. hogy „többi Történetei és Munkái Józsefnek folytatatni fognak” nemsokára. Így maradt ránk ez a kézirat, befejezetlenül.

5. A hírhedt Millot-pör során Szaitz Leó és Alexovits Vazul többször is célzott Verseghy szerzeteshez méltatlan életére. Megjegyzéseik hiteléről a primás az egyik bizalmas embere (Kondé Miklós) révén kívánt meggyőződni, így született ez a (Herpin Klára és Verseghy viszonyáról beszámoló) jelentés. Pl. Batth. III. PE. 94/15. A későbbiekben komoly része volt abban, hogy a Millot-fordításáért elmarasztalt Verseghyt (mint javíthatatlan erkölcsű szerzetest) a nagyszombati papi börtönbe zárták... Dolgozatunk folyamán többször idézzük majd a Millot-pör eseményeit: elsősorban BENDA Kálmán forráskiadványa (A magyar jakobinusok iratai. Bp. 1952-57) és (Waldapfel József könyve (A magyar irodalom a felvilágosodás korában, Bp. 1963.) alapján. További forrásaink: CSAHINEN Károly: Pest-Buda irodalmi élete, Bp. 1931. FRAKNÓI Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése, Bp. 1880. JANCSÓ Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi es művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Kolozsvár 1936. 6.?"... Verseghyt életétől is meg akarták orozva fosztani" - írja Batsányi ebben az időben Aranka Györgynek. Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Bp. 1865. 253. Némiképpen megerősítve Kondé értesüléseit.

7. A klarisszák főntebb említett iratai szerint: „Kann, sich wegen ihrer schwachen Gesundheits Umstanden und Blutbrechen zu keinem anderen Orden resolviren." 181/56.

8. Az életrajzi források hiányát azonban ezek a versek sem enyhítik. Többségükben mind utánköltések, népszerű német (és francia) dalok adaptációi: az összehasonlító motívumkutatások évtizedek óta bizonyítják, hogy rendkívül kevés bennük az eredeti vonás. „Verseghy költőnek éppoly kevésbé eredeti, mint zeneszerzőnek" - foglalja össze kutatása tanulságait MAJOR Ervin Itk 1925. 258. összhangban ALSZEGHY Zsolt EPhK 1917) és FEST Sándor EPhK 1917) észrevételeivel, GÁLOS Rezső (EPhK 1912-1913. ItK 1938) megfigyeléseivel... Császár Elemér közeli rokonságba hozza Herpin Klárát egy ősi középnemes családdal, Majthényiékkel, I. m. 24. Verseghy többször említett levele nyomán, hipotézisét az alábbi részletre alapozva: „dass du entweder auf Lörincz-Káta oder zum Majtényi auch etliche Wechen, oder Monate hinauskommst". Úgy érezzük, ebből az igen keveset sejtető félmondatból aligha következik egy értelműen Herpin Klára és Majthényiék rokonsága. Szvorényi Józseftől tudjuk viszont, hogy 1803 nyarán Verseghy

ajánlatára Vitkovics Mihály, a fiatal jurátus Majthényiékhoz kerül ügyvédnek. (Figyelő, 1879. 4.) Szvorényi nem említi, hogy a család melyik ágáról van pontosan szó, de Vitkovics verseiből kiderül, hogy Majthényi Károly, a királyi tanácsos bízta meg őt ügyeinek vezetésével (a kazinczyánus poéta sűrűn ír költeményeket, ódákat pártfogóihoz, így Dacsó Annához, aki Majthényi Károly felesége. NAGY Iván: Magyarország családai. Pest 1860. VII. 261). Verseghyt és Vitkovicsot néhány évvel később Marczibányi István is alkalmazza. SZVORÉNYI uo. Ez a szál is Majthényi Károlyhoz vezet, hiszen Marczibányi felesége Majthényi-lány, Károly testvérhúga. NAGY i. m. 260. A családfá ígér még néhány ideillő érdekességet. Majthényi Károly édesanyja ugyanis Beleznay Anna volt, annak a báró Beleznay Miklósnak a húga, akinek a szalonjában 1779-ben a Hazafiúi Magyar Társaság tagjai többször összegyűltek. Részt vett ezeken a tanácskozásokon Verseghy néhány ifjúkori barátja, rendtársa, pl. Ányos, Kreskay Imre, sőt (Szauder József szerint) maga a költő is. Verseghy pályakezdése... 70. Nem lehetetlen, hogy itt, Beleznay tábornok palotájában ismerkedett meg Verseghy a vele egyívású, azonos eszmék között mozgó Majthényi Károllyal, a báró ifjú unokaöccsével. Amennyiben így volt, az ifjúkori kapcsolat nyomán kerülhetett Vitkovics Majthényiékhoz, Verseghy Marczibányiékhoz, s alighanem innen ered Herpin Klára és Majthényiék ismeretsége is... Hipotézis helyébe hipotézis: szeretnénk remélni, hogy közelebb jár az igazsághoz.

9. A példázat szerint egy élvsóvár asszony terjesztette el a plébános és az apáca kapcsolatáról a híreszteléseket: bosszúból, mert a pap nem viszonzta a szerelmét. A költő élet rajzírói (Sághy Sándor, Vértes József, Halmy Gyula, Császár Elemér, Kisbán Emil) nem tudnak ilyen esetről. A Kajcsiné egyébként is költött név (a kajcs szó korabeli jelentése nyomán „fondorlatos, ravasz”). Nincs tudomásunk arról sem, hogy Herpin Klárának gyermeke lett volna a költőtől. Valószínűnek látszik Császár Elemér föltevése: „Krisztinával való barátságát mentegeti, ki akarja mutatni, hogy rosszindulatú, alaptalan ráfogás volt az egész.” I. m. 222... Az önvédelem igényével függenek össze a tudatos torzítások: miközben a költő a börtönből is írja szerelmes verseit a távoli kedveshez: Laurához, Laura képéhez... pl.

10. Itk. 1899. 201... Alexovits életének alakulásáról, Verseghyvel való kapcsolatáról több tanulmány megemlékezik. Császár Elemér monográfiája mellett KÖZI- HORVÁTH József (Alexovits Vazul, a legnagyobb pálos szónok, Győr 1930.) munkájára szeretnénk utalni: s korszerűbb forrásokra is: BENDA Kálmán idézett kiadványára (A magyar jakobinusok...) WALDAPPEL József könyvére (Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből, Bp. 1935).

11. Röviden összefoglalnánk mindennek előzményeit. 1783 októberében Alexovitsot a nagyszombati egyetemről, (ahol egy évig a teológia tanára volt) Pestre rendelik, vasárnapi magyar hitszónoknak. A pálosok belvárosi kolostorába kerül. KÖZI-HORVÁTH i. m. 11. A szerzetesek változatos önképzését figyelheti itt: fiatalabb társai körében ekkor kezd tért hódítani az ortodox vallásosságtól eltérő polgári dogmaszemlélet, a jozefinizmus állam- és egyházbölcsélete. Verseghy és Frenreisz Ernő pl. Martini jogelméletét, Pascal, Ricci, Fleury műveit olvassák: a janzenizmus és a gallikanizmus egyformán egyházellenes tanításaival ismerkednek, SZAUDER: Verseghy pályakezdése... 81, 83, 85. A konzervativizmusában egyre inkább megcsontosodó Alexovitsnak nemsokára már a szószéken kell szembenéznie ezekkel az eszmékkel. A pálosok (majd a domonkosok) templomában ugyanis rövidesen Verseghy lesz a másik magyar nyelvű prédikátor. CSÁSZÁR i. m. 17. 20.

12. SZAUDER József részletesen ismertette ezeket a beszédeket. Verseghy pályakezdése... 78-89. összefoglaló soraiból idézzük: „Amit elmondott, az már nem az egyházon belüli reformer buzgóságát mutatja. Deista meggyőződésű, a szerződéselmélet modern és demokratikus színezetű társadalomtanát valló, polgári utilitarista felfogású, s ezekért nyíltan, templomban, tömegeknek és felettes hatóságainak szemeláttára sikraszálló fiatalembert, papi köntösében is teljesen világít ismerünk meg e beszédekben, a laikus jozefinus államnak, II. József egyházellenes politikájának szenvedélyes, színtéi elfogultan harcias, hívét.” Uo. 88. A szónoki pálya indulásáról- CSÁSZÁR i. m. 17.

13. PL. Bath. n. PE. 191/1.

14. A világnak közönséges története. I. köt. Pest 1790. Ua. 2. köt. Pest 1791. A voltaireánus abbé történeti művét Verseghy valláskritikai észrevételekkel egészítette ki - változatos utakon kijátszva az ekkor már különösen éber cenzúra figyelmét. A megjelenő kötetek erős indulatokat keltettek Buda határain túl is. Rövid idő alatt mozgósították a katolikus ortodoxiát (állig vértben); s a szabadkőműves páholyok, a fölvilágosodással barátkozó olvasókörök, a városi és vármegyei hivatalok ellenerőit.

15. A könyvek szabados olvasásáról két fő tziikkely c. művében. Pesten 1792.

16. Heves ellenkezésre készítette a korabeli magyar progresszió képviselőit: a jakobinusok ekkor már szerveződő táborát. „Ez a rendkívül tudatlan Alexovits kinyomtatott valami magyar könyvet, mely tele van zagyvasággal és szeméttel” - indul föl Martinovics, Idézi KÖZI-HORVÁTH könyve: 42. „Nem lesz addig rend, míg ezeknek a fic-kóknak a nyakát ki nem törük”- így Laczkovics János. PINTÉR Jenő Magyar Irodalomtörténete, Bp. 1931. IV. 191.

17. „Ez egy gonosz lelkű Pap: aki mind gyűlölségből, mint hitetlenségéből sem a' papi Jeletket, sem a' papi Hivatalokat nem viseli: azonban a' papi Kenyeret édesdeden eszi... Tudományában nem egy, hanem ezerek a' hazugságok... Ravasz róka! álnok hazudozó; Hóruszt és Voltért követed s tudom - is, tudom - is az okát miért követed? mert t. i. máskülönbben ki is sülné tudatlanságod, meg-is bizonyodna hazugságod, tziellyát nem érné istentelenséged... a'kik ez' ember' Munkáját olvasták, lássák, ki légyen ő; lássák, hogy sem a' becsüllést, sem a' hitelt, sem az olvasást nem érdemli...” 12. 34. 119-21. oldalakon. Alexovits egyébként sehol sem nevezi meg Verseghyt: azt viszont több ízben jelzi, hogy a frissen megjelent milloti világtörténet fordítójára gondol.

18. Az egri püspök jól ismerte a költőt és szüleit (uradalmi számtartója, Vigh Ignác, Verseghy édesanyjának a második férje volt). Olykor anyagi segítséget is nyújtott a családnak. Egri Érseki Levéltár, Eszterházy püspök iratai, 1932. 33. I. I. h. Schaibl... Alexovits leveleit LŐKÖS István ismerteti. Itk 1968.

19. A költő monográfiájának észrevételeit (i. m. 222) szeretnénk kiegészíteni egy aprósággal. Alexovits Vazul a Vasárnapi Prédikáziók un. Téli Részében (Pest 1791) megtámadja a világi szórakozásokat, a táncot, a játékokat, a baráti társaságok mulatságait. „Táncolni kell? tudnak. Társalkodni kell? tudnak. Fejeket, kezeket, derekokat díszesen kell hordani? tudgyák. De a keresztyén életet viselni, a bűnre elpirulni... azt bezzeg nem tudgyák” - írja a többi között, 180-1. Összehasonlítást kínálva a fanatikus szerzetes versbeli jellemzésének egyik részletével: „az öröm előtte a bűnnek szülője, a tánc és játék az ördög ülője, a nevetés pedig a bolond bögője.” VIII. Dal 52. strófa.
20. Verseghy Ferentznek megszalakozott illetlen motskolódásai a Tiszta magyarságban. Pesten 1806. 12.
21. Egyetlen támpontunk Szaitz megjegyzése: „...egy kis távolról - való rokonság, avagy sógorság is vagyunk közöttünk.” Magyar és Erdély-Országnak rövid isméréte. Pesten 1791. 245. Szaitz Leóról: LESKÓ József, Kath. Szemle 1898. ERDÉLYI Pál, Dayka Gábor költészete. Figyelő 1887. SZALAY Károly: A magyar satíra száz éve, Bp. 1966.
22. SZAUDER József nyomán. Verseghy pályakezdése... 52.54.
23. KÖZI-HORVÁTH i. m. 17. LESKÓ i. m. 741.
24. SZAUDER: Verseghy pályakezdése... 80. Igaz Magyar: utalás Szaitz frissen megjelent művére. Párisban és Berlinben 1785.
25. SZALAY: i. m. 75... Az ellentábor sem maradt azonban adós. Dayka Gábor két gúnyverset ír róla (Fohász, Esdeklés). Kazinczy is ellenkezik (pedig eleinte jó barátságban volt vele): „ha Igaz Magyarjába találok tekinteni, mindenem fölzúdul ellene, s hasztalan tartóztatom magamat meg-támadásától”. Levelezése, II. 125. Horváth Ádám a "le-torkolását" tervezi, Uo. I. 497. Szacsavay „Bálám szamarának” nevezi. LESKÓ I. m. 730. Szaitz háborúi ennek ellenére lankadatlanul folynak tovább, Trenk, Révai, Wittola és a többi "megvilágosodottak" ellen, Ignáczfy, Máriafi Kalapátsis György, Magyar Dániel és ki tudja még milyen álneveken.
26. H. n. 1791. „üget egy dühödő Bajnok Rosinante-szabású barna lován, 's a' tsürhe tudós fut előtte” idézhetjük a torzkép bevezető sorát. Több motívum igazolja, hogy a költő Szaitz Leóról mintázta ezt a figurát. Az egyik röpiratában pl. Don Quijoténak nevezi a servitát (MERÉNYI Lajos. ItK 1892. 114); itt pedig két ízben is utal Cervantes hősére (a „Rosinante-szabású ló” mellett, egy helyen: „szélmalmi vitéz”). Másutt „spanyolos Magyar” titulálja hősét (spanyolos = donquijotei; Magyar - utalás Szaitz Igaz Magyar, Más is igaz Magyar, Csatazó versek az igaz Magyarul és a többi hasonló című művére, esetleg álnevére: Magyar Dánielre). A „dühödő Bajnok” nagy, tarka szakállá van - a Kazinczy a hiteles tanú - a servita is ilyet visel. Orpheus, 1790. I. A „jövevény név” a „külföldi nem” (melyekkel az igaz magyart bosszantani szokták) ismét Szaitz Leóra irányítja a figyelmet. Ismeretese az egri szerzetes erőszakos, kíméletlen küzdelmei a Mária-tagadók ellen: itt „egy iszonyú görtsös villong” a kezében, mindenkire „hadázik”, aki „Dámájának oszlopa előtt” nem fogad „szolgai hűséget, végső pihegésig imádást.”... Ebben a satírában egyébként több karikatúrát, gorgót találunk. CSÁSZÁR Elemér szerint Rájnis, Baróti Szabó, Batsányi, Gvadányi torzképeit. I. m. 82.
27. Magyar és Erdély-Országnak... 245. „Nem régen egy Római Katolikus Pap is, egy Szerzetes, vagy is hogy Ex-Szerzetes, egy olyan tűzre, örök tűzre-való könyvet merészlett szárnyára bocsátani, melyben minden mesterségét meg-veti, hogy az ISTENTől kijelenteti Religiyót, még az Ó Testámentumbéli Religiyót is, mellyet még a' Zsidók is szentnek tartanak, nevetségessé tehesse.” Uo. 242-4.
28. „...mint a' megdühödött darázsok, rám estek, a'kik most is hintik az észnek tébolygásait” - a költő a támadások közepette többször megkísérel az ellenállást. (A magyar Kisasszonyokhoz c. versében pl.) Ingerült, éles hangú védőiratokat nyújt be a pör folyamán a Helytartótanáchoz és a Kancelláriához (Országos Levéltár, Dep. Rev. Libr. 28821/1792. Rövid felelet...mint a főszövegben: ismerteti MERÉNYI Lajos idézett munkája.) Helyenként érvelve - de mintha maga sem bízna az érveiben - inkább csak Szaitzot, Alexovitsot támadva. Olykor türelmetlenül: „míg a motskolódó írók ellen büntető törvény nem hoztatatik, miért ne volna szabad őket, mint böcsületbéli gyilkosokat, elégtétel gyanánt legalább megbotozni?” Uo. 112. Máskor kissé fölényesen, még bízva önműn erejében, igazában „Ignáczfy vagy Máriafi nevek, alatt a mi Don Kisótunk vitézkedik.” Uo. 114.
29. „... .Tapaszolt sisak álla fejében: posztó katzagány lepenygett büszke nyakából: sarkantyú lusta tzipójin” idézhetünk röviden a leírásból. A „dühödő Bajnok” egy helyen így fenyegetőzik: „aki bajuszt nem hord, hon- nyunkból messze ki űzöm.”
30. Micsoda vallású volt István király címmel egy könyvet is szentel emlékének. H. n. 1790. Történeti műveiben, röpirataiban igen sürűek az utalások. Magyar és Erdély-Országnak... 64., 67., 68., 75., 85., 100., 110., 119., 128., 131., 151., 159., 221. o. pl. Igaz Magyar... 11., 14., 16., 18., 19., 79., 83., 84. o. pl. Istvánfi álneven írta az egyik latin nyelvű művét: C. positiones ex jure hungarico-canonico, quas sub praesidio S. Stephani etc. ex ejus libris decretalium in corpore juris hungarici continetes, publice propugnandas suscepit Romae 1787.
31. Magyar Világ, az az Magyar Országnak Sz. Istvántul fogva III. Ferdinánd haláláig-való Történetei. OSzK. Kézirattár. Quart, Hung, 3166. 2-3. Erőszakos (és szemfényvesztő) kommentárok kísérik Szaitz műveiben az István király államalapítói harcaira emlékező részleteket: a servita az ortodox katolikusok és az aufklaristák küzdelmeinek előképeként igyekszik értelmezni a hajdani összeütközéseket. Verseghy alighanem azért ellenkezik, ha csakugyan az egri szerzetes műveivel függ össze vígeposzáján ez a részlete. A csatajelenetek leírása Szaitz- nál és Verseghynél nem egyezik: csupán a téma azonos.
32. Utalások a két ősi forrásra: 79., 85., 111., 114., 115., 118., 125., 126., 141., 147., 148., 215. oldal pl. LESKÓ József szerint a Corpus Juris és a Szentírás Szaitz Leó érvelésének legfőbb alapja, támasza. I. m. 756-7.
33. Exjezsuita, budai másodcenzor: a fölvilágosodás eszméinek ellensége. Többször följelentette Batsányit (BENDA i. m. II. 180.) Laczkovics Jánost (uo. 721.) megakadályozza Bessenyei Podrokozat krónikájának kinyomtatását (GÁLOS Rezső: Bessenyei György életrajza, Bp. 1951. 308.) megnyirbálta Koppi Károlynak Rádayról írott megemlékezését (BENDA i. m. 1. 774). Martinovics az egyik röpiratában heves támadásokat intézett ellene. Uo. 756... Életútját igen hiányosan ismertetik a kézikönyvek. Szeretnénk itt néhány kiegészítést tenni. Győrött született (1738), Bécsben lépett a jezsuita rendbe (1755). Pannonhalma, 118. J. 15: Scholastici ab Anno Dni 1730. Viennae ad S. Annám. Leobenben, Grazban, Budán, újra Bécsben, majd Nagyszombatban tanult, itt szentelték pappá (1768). Részletesebben minderről: Esztergom, Simor-könyvtár, 2420. sz. 78. v. Liber Votorum. Nagyszombatban és Besztercebányán teológushallgató, majd későbbben a nagyszombati egyetemen a polgári és katonai építészet tanára volt (1773). Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Metszetszoba, 407. sz. alatti névtársak. 1781: budai másodcenzor, CSÁSZÁR Elemér, Századok

1900. 130. Hűsz éven át marad tiszttségében: közben nagyváradi kanonokká nevezik ki. OL. Dep. Rev. Libr. HT. T. 1801. Fons. 19. Pos. 1. VAY László: A' német hívség, Nagy-váradonn 1806. 1008. oldal... 1802: a nagyváradi szőlőhegy Szent István-templomának prépostja, Bars megye ítélőszékének ülnöke. 1805: békési főesperes, a püspöki hittudományi főiskola prodirektora. Az utóbbi négy évről: Catalogus Cleri dioecesis M-Varadiensis pro Anno Dni MDCCCXI, p. 6-7. Meghalt 1811- ben. Schematismus venerabilis Cleri dioecesis M - Varadiensis pro Anno Dni MDCCCLXXI. 24.

34.CSÁSZÁR Elemér monográfiája: 93. Verseghy egyébként többször megpályázta a budai könyvvizsgálói állást: először 1789-ben (uo. 37). aztán 1792-ben (a Millot-pör idején. Szaitz és Alexovits támadásait veszélytelennek tartva, megtorló intézkedésekre sem számítva) majd fogsága után, 1808-ban (PINTÉR i. m. 650.) 1811- ben (GÁLOS Rezső: Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből, Győr 1936. 6.). Mindig eredménytelenül.

35.OL. Dep. Rev. Libr. HT. T. 24124/1792. 28821/1792. A király 1793 januárjában fogadta Riethallert, s a régóta húzódo ügy kedvező és gyors befejezéséről biztosította. CSÁSZÁR i. m. 97.

36.Továbbra is ellenállt ugyan, de már korántsem olyan magabiztosan, mint Szaitzcal, Alexovitscal szemben. Előbb Ferenc király jóindulatát próbálta megnyerni (március negyedikén kért tőle audienciát: CSÁSZÁR i. m. 100), majd egy névtelen levelet küldött a rendőrminisztériumba, ebben (szándékos torzítások révén) megpróbálta a pört úgy föltüntetni, mint a budai jezsuitáknak az uralkodóház politikai érdekeit veszélyeztető összeesküvését. BENDA i. m. I. 892. A kívánt eredmény nélkül: Riethaller lépései ellen nem volt orvossága.

37 Érdekes és változatos ötletek, források nyomán született Rikóti figurája. A nagyralátó fűzfapoétát Verseghy a Lutrin nyomán tette kántorrá, a Das Kind der Liebe alapján helyezte egy előkelő család körébe, ünnepi versfaragónak (első jegyzetpont). Ízlését "kis gustusát" többek között egy eredeti népdallal(!) példázta (Uo. A népdalokat egyébként Verseghy eléggé lebecsülte: költeménye függelékében pl. Mozart klasszikus szépségű, rokokó dallamait állította a bukovinai dal mellé, példaként, ellenképül.) A balga kántor egyik témáját talán Szaitz Leó műveiből merítette, hasonlóan az ars poeticája részleteit is, nevét valószínűleg Riethaller Mátyásra emlékezve választotta: gazdag fantáziával, vérbő teremtkedvvel alkotva meg (többek között ezekből a motívumokból) vígeposzának legmulatságosabb alakját.

38.RÓNAY György szerint nem tudta, ki ellen szól a könyv: „fölvilágosodás és konzervativizmus küzdelmeinek szellemi frontján, hadállásai és hadmozdulatai között épp olyan tájékozatlan volt, mint - más téren - a gyakorlati életben". It 1955. 321. Talán ez az oka. hogy néhány évvel a Verseghy érdemeit elzengő ódája után (Versegi társunkhoz) a jóhiszemű virti poéta Alexovits dicsőségére kezdte pattogatni a hexametereket: „fel-fedezéd sebeink: okait mind rendre kifejtéd; S orvosságot adál, kedves Alexovicson". Másutt: élyly, írj, szólyly; törd, rontsd, pusztítsd

a semmihitüket..." N.T. Alexovits úrhoz c. versében. Ciceró is itt szerepel.

39.Néhány adalék talán támogatná is a gondolatot: a deákos ízlésű költő pl. számos latin nyelvű verset írt (RÓNAY i. m. 310) több Horatius-fordítása ismeretes. Mint a vígeposz Horácija, ő sem volt jártas a modern nyugati nyelvekben... S Verseghy korábban már megcsipkedte a konzervatív ízlésű virti dalnokot: Eggy jó szívből költt... c. művében, CSÁSZÁR i. m. 82.

40.VII.Dal 53. strófa. IX. Dal 67. strófa.

41. Szeretnénk egy példát idézni a figura kidolgozatlanságára. A kapitánnyal való disputájában Horáczai precízen, hitelesen idézi Ebert, Young, Dryden néhány esztétikai tételét (VII. Dal 59. 62. strófa; meg is nevezi őket a költemény), utóbb meg kiderül róla, hogy csupán görögül es latinul tud. angolul, németül már nem. IX. Dal 100. strófa. Szerepe a cselekményben egyébként is csekély: mindössze annyi, hogy makacs konzervativizmusával fölkelti a kapitány vitázó kedvét (aki aztán hosszú oldalakon keresztül sorolja neki az „antik és modern" vita téziseit)... CSÁSZÁR Elemér (i. m. 222) Pálóczi Horváth Ádámot véli fölfedezni Horácziában: döntő bizonyítékok nélkül, elsősorban a hasonló hangzású név és a hiányos nyelvismeret alapján. Horváth Ádám azonban csak németül nem akart tudni, angolul jól tudott. HEGYI Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám, Debrecen 1939. 21-3. A Youngot, Drydent idéző sorok persze így sem mondanak sokat; a szegényes portré ezúttal is lezárja az utat a merészebb föltevések előtt. A legvalószínűbb az, hogy Verseghy elsősorban a deákos klasszicisták korabeli típusát próbálta megrajzolni ebben a figurában: anélkül, hogy kortársainak egyedi vonásaiból merített volna.

42.Részt vesz a fölterjesztést megfogalmazó vármegyei ülésen, BENDA i. m. I. 949.

43. GÁLOS:Bessenyei... 308. CSÁSZÁR Elemér nem tud Bessenyei és Verseghy ismeretségéről, CSAPLÁR Benedek (i. m. 201) és KÖZI-HORVÁTH József (i. m. 16) már sejtí ezt, SZAUDER József pedig (a fiatal költő baráti kapcsolatai nyomán) bizonyítja is. Verseghy pályakezdése. . .70. Tudomásunk szerint egyedül ő figyelmeztet a Verseghy életművében érzékelhető Bessenyei-hatásokra is... Az alábbiakban néhány adalékkal (sajnos csak apróságokkal) szeretnénk bővíteni a kapcsolatuk természetére vonatkozó ismereteket. Valószínűleg Kreskay Imre adta először a költő kezébe Bessenyei írásait: a pálosok gazdag könyvtárában. Verseghy nemsokára megvásárolta a testőríró csaknem valamennyi nyomtatott munkáját. Bessenyei bécsi keletkezésű műveit szinte hiánytalanul megtaláljuk a könyvtárában: élete végéig őrizte őket (forrásunk: Catalogus Librorum denati Ex- Paulini Franc. Verseghy, PL. Act. Vic. 201. 986'1822. Figyelmet érdemel, hogy a magyar és világirodalom egyetlen írójától sincsen annyi könyve, mint Bessenyeitől. Szeretnénk fölsorolni ezeket, a kéziratok jegyzek helyesírásához hűen: Agis Tragédiája, Eszterházy Vígságok, Delfén, Társaság, Futó Darabok, Hármás Vitézek, Buda Tragédiája, Hunyadi János élete, Anyai Oktatás, A Philosophus, Lukanus Pozsonyban, A' Magyarság. A Katalógust egyébként Sáhgy Ferenc készítette: a költő hagyatékával foglalkozó, iratok között marad fönn). Úgy tűnik, Bessenyei nyelvi és művelődési programja tette Verseghyre a legnagyobb hatást: mert a későbbiekben még a maga lendületes terveit is ehhez igazította. Példákat idézünk. Amikor a nagy irodalomszerető a Magyarságban Gellert könnyed verseinek fordítását javasolja a „debreceni, kecskeméti, kassai polgárnék" számára, Verseghy az elsők között próbálkozik meg ezzel. Magyarság, Bp. 1932. 17. VÁRADY Imre: Gellert hazánkban. Bp. 1917. 89-95. „Új szökönyveket volna jó csinálni" - írja Bessenyei (Magyarság...163); Verseghy ezt is megpróbálja (szófejtő szótára vázlatainak elkészítésével). Figyelmet érdemel, hogy a fogsága

utáni években a költő tervezetet készít egy "Magyar Tudós Társaság organizációjára", s többnyire a Jámbor Szándék ötleteit követi (alapvetően nyelvművelő célú társaság létrehozását szorgalmazza: magyar lexikonok, magyar grammatikák készítésére figyelmeztet: tudományos igényű recenziók rendszeres megjelentetését javasolja, külön kiemeli hogy a társaság különböző felekezetű tudósokból álljon, az élen egy mágnással; a támogatás érdekében a rendek megszólítását tervezi: ezek az elképzelések már a Jámbor Szándékból is ismeretesek. . . A tervezetet az OSzK Kézirattára őrzi: analekta 6552). Verseghy vígeposzának alapeszméjével egyébként már a Holmiban is találkozunk: ahol a gondolkodás természetes evolúciója nyomán Bessenyei az angol és a francia kultúra alá rendeli a klasszikus ókor értékeit: „azért a Frantzia, Angulus szóba ezerszer mélyebb böltsesség fekszik már, mint valaha a deák szóba volt. . . Angulusok, Frantziák mind Görögöt, mind Deákat meghaladtak. Valamennyi görög tudós volt, az angulus Lóknak, egész Európa tudósainak közönséges ítélletek szerént mind tanítványa lehet a filozófiába, és így van ez a többi dologba is." Bécs 1779. 161. Innen már csak egy lépés a Verseghytől részletezett querelle des Anciens et des Modernes...

44. Dal 17. 69. 70. 71. strófa. A pályakezdés rajza Verseghyt is jellemezhetné: CSÁSZÁR Elemér i. m. 222. szerint „a szellemi fejlődés, amelyen keresztül ment meg az iskola porát lerázta” az övé.

45. Dal 16. strófa. Az utóbbi versrészlet sem mond többet általánosságoknál. A fölvilágosodás korában Bessenyei György volt ugyan a magyaros verselés egyik legkövetkezetesebb képviselője: konkrét költői utalások nélkül azonban aligha tisztázható, mennyiben vonatkoznak órá ezek a sorok. Nem nyújt mindehhez segítséget az idézet első fele sem: bármennyire is emlékeztet a tartalma az öregedő Bessenyeiről szóló, századelői ítéletekre...

46. Condillacra, Youngra pl. maga a költő is többször utal a kapitány gondolataihoz fűzött lábjegyzetekben. Az ő műveiket Bessenyei már kevésbé ismerte; mint SZAUDER József említi Verseghy és Herder c. tanulmányában, első jegyzetpont). Még néhány motívum: „így figyelmet nyervén szép magyar dallyának, sok hasznokot hajtott a jobb culturának”. II. Dal 81. strófa. „Mindnyájan szerették, mert mikor oktatott, sértő fellyebbséget soha nem mutatott; s akármely multság félholtnak tartatott, ha jelenlétével fel nem vidíttatott.” II. Dal 82. strófa. A jellemzés alapján a Verseghytől eszményített költőtípus irodalmi ábrázolásának igényét érezhetjük elsősorban. Egyénítés helyett inkább a hiperbolizáció törekvését.

47. CSÁSZÁR Elemér megfigyelése: a Terentius nyomdokain járó vígjátékszerzőben Simáit ábrázolta a költő. I. m. 220. Simainak és Verseghynek a kapcsolatáról nem sikerült adatokat találnunk.

48. Utilitáris-praktikus szemlélete nem tudott megbarátkozni az akkoriban igen népszerű heroikus művek jelleg-zetességeivel: az erős archaizálással, a sűrű rekvizitumokkal. Esztétikai érzékét sértette (a Dugonicsnál különösen divatos) írói eljárás: a népköltészetből illetve a modern nyugati irodalomból átvett motívumoknak a történelemben való visszahelyezése...

49. Karacs Ferenc rézmetsző házában ahol többször megfordult Virág Benedek és Révai Miklós is. PRÓNAI Antal: Dugonics András életrajza. Szeged 1903. 200.

50. Julow Viktor, Lengyel Imre, Lőkös István, Rosdy Pál, Holovics Flórián segítségét köszönöm.

INTERPRETÁCIÓ

Érzelem és tudás Madách Tragédiájában

*Mért ültette Isten édenébe
A tudásnak széles ágú fáját?
A fa terjedt, s lassanként előlte
árnya a kertnek minden virágát.*

Madách *Hit és tudás* című verséből valók ezek a sorok. Röviden, tömören magukban rejtik a *Tragédia* egyik alapeszméjét. A drámai költeményből gazdagon és árnyaltan bontakozik ki ez a gondolat: a kompozíció változatosságával is, példázatokon, tünődéseken, sejtelmeken keresztül. Az ismeret, a tételekre építő tudomány, a filozófiai tudás, az életbölcselet nem képes az ember sorsának végső kérdéseit megoldani, elvezetni őt az élet tágas harmóniájához, a boldogság tartós élményéhez. Adámnak a tudáshoz főzött reményeiről sorban kiderül, hogy tévesek voltak... Az értelem fölismerései az ember természetes életerőit is megtámadják: csalódást, kiábrándulást hagyva maguk után. S egyre erősebb nosztalgiát az önfeledt, a boldog, az édeni létezés iránt.

*

Madách Tragédiájában a hideg tudás, a ráció legtöbb képviselője Lucifer. A drámai költemény kezdetén a szellemerő fölényes fegyverzetével indul a parányi ember ellen: sátáni rontása könnyű győzelmét reméli. A paradicsomi világban azonban, az öntudatlan természettel tiszta, szép harmóniában élő (s a harmónia emocionális élményében elmerülő) emberpár láttán megdöbben:

*Nem küzdök-e hiába a tudás,
A nagyravágyás csábos fegyverével
őellenek, kik közt mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket,
Emelve a bukót, ez érzelem.*

Lucifer alighanem a legkomolyabb ellenfelét sejtí meg itt. Mert az édeni harmónia élménye a Paradicsom világától elváló ember útján többször életre kél. Női arcok gyöngéd mosolyában villan elő, a szerelem varázsaiból merül föl, másutt a szeretet, a jóság gyógyító, csöndes intimitásában jelenik meg. Olykor a természet szelíd mozdulásaiban sejteni, olykor a költészet, a dal tisztaságában. A sátáni ráció számára megfoghatatlan valami ez... Lucifer kényszeredetten ismeri be tehetetlenségét, amikor az egyiptomi színben a fáraó méltatlan szerelemre gyullad egy rabszolganő iránt: *E vékony szál, láttad már mily erős, Kisiklik ujjainkból, és azért Nem téphetem szét.* – A későbbiek folyamán mindjobban a kívülálló, a külső szemlélő szerepébe kényszerül a luciferi értelem és erő: amikor az ember emocionális megnyilvánulásaival kerül szembe. Inkább csak tünődni tud az ilyen jelenségek fölött, kommentálni, gúnyolódni... Az athéni templom lábánál, az emberi hűség és jóság vergődése láttán, kéjesen harsan föl a hangja (*Mi jó az értelemnek Kacagni ott, hol szívek megrepednek ...* 944-945. sor). A bizánci színben szinte megkönnyebbül, amikor látja, hogy az ember önnön érzelmei lealacsonyítására is hajlamos (1765-1770. sor). A természetes, hibátlan úton futó érzelem azonban továbbra is veszedelmes ellenlábás marad: csalódások és kudarcok ellenére is föltámad. Lucifer a falanszterben már szellemerejével is élni kényszerül, hogy az anyáért és gyermekéért harcba induló hőst megmerevítse. Gesztusa azonban a külső hatalomé, a kívülállóé: az immanens folyamatokba ezúttal sem tud beavatkozni, mint ahogy korábban sem tudott... Emóció és ráció mélységes elkülönülését példázza az utolsó álomkép is. A megtört embert saját értelmének csődje hidegen hagyja már: a megsemmisülés szélére elsősorban a rettenetes távlat, az elkorcsosuló érzelem látása sodorja. A személyiség emocionális részének, a csüggedések közepette gyógyító, új erőt adó menedéknek az elsilányulása. A sátáni ráció diadaláról nincs szó: a fatális fejlemény az, amely a tagadás teljes győzelmének útjából elhárítani látszik a komoly akadályt... Éva anyasága menti meg az emberiség jövőjét: a

természetes életerő csöndes jelképeként. Az *édeni* harmónia emberi, emocionális élménye villan föl a pillanat varázsában: vitalitás és humánus érzelmek eredendő összetartozását sugallja. A tiszta emóciók végérvényes eltörlése érdekében magát az életet kellene eltörölni... Lucifer egyoldalúan racionális küzdelme olyan erőkön török meg, amelyeket (elemi humánus képességek hiányában) igazából sohasem értett meg.

*

Madách művének kezdetén az ember a Paradicsomban él. Lelke az öntudatlan természet harmóniájában boldog, otthonos. A kék éggel, a ligettel, a szelíd állatokkal, a gyümölcsöt hozó fákkal együtt maga is az Éden örök szépségének egyenlő részese. Tiszta és természetes lénye a patakok zúgásával, a madarak énekével rokon. Mint Éva mondja Ádámnak:

*Minő csodás összhang ez kedvesem;
E sokszerű szó és egy értelem.*

Ezt a világot adja föl az első emberpár, mikor önálló életre, erkölcsi és szellemi autonómiára vágyik. Gyarapodó ismereteiben, bölcsességgé szűrődő tudásában bízva. Innentől kezdve már csupa küzdelem, fölemelkedés és bukás a sorsuk. Az elvesztett Édenért önálló életük értékei nem kárpótolják őket igazán. A sátáni jóslat beteljesül rajtuk:

*Keserves lesz még egykor e tudásod
S tudatlanságért fogsz epedni vissza.*

Ez a nosztalgia, ez a vágyakozás a drámai költemény számos részletét átszövi. Hol szelíden, hol erőteljesebben, hol csüggeteg hangon éled föl. Egyformán szól a vegetáció örömeinek, a tudástól érintetlen emocionális világnak, az önfeledtség állapotának: mindannak ami a paradicsomi élet emléke az emberben. Madách ebben a nosztalgikus körben néhány olyan tényezőt is megnevez, amelyeket a humánus, szép élet lényeges elemeinek lát. Egy motívumot Éva említ, szomorú sejtelmei között: *...égen, földön nem lesz egy rokon, Nem egy barát, ki biztasson vagy óvjon, Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.* – Egymást óvó, egymást ápoló emberek tiszta, szép kapcsolatára utal: az ember ősi, természetes igényei szerint. Erre vágyik és ebben reménykedik Ádám is, amikor a testvériség és szeretet eszméjével a bizánci színbe lép... Önmagában is felemelő, ám az életküzdelem csüggesztő perceiben különösen vigasztaló, gyógyító erő a hitese emberi szövetség, a szerelem. Ádám és Éva föllobbanó szerelme a falanszterben például újra a paradicsomi harmóniát idézi. ahogy Ádám mondja: az Édenkertnek egy késő sugarát... Az elvesztett világ hangulataival, az ottani élmények ízével rokon az a különös varázs ami a költészetből, a dalból árad. Madách művében a költészet a fény, az illat, a derű, az álmok, a gyöngéd nőiesség, a szerelem, az ifjúság szinonimája. Összetett varázsával sugallani képes, hogy az élet szépsége eltörölhetetlen. Sugallani képes még azokban a pillanatokban is, amikor az erők versenye egymás után emészti el az emberi értékeket. A londoni szín halálos szakadékát egyedül a jelképpé emelkedő Éva lépi át glóriával:

*Szerelem, költészet, s ifjúság
Nemtője tár utat örök honomba
E földre csak mosolyom hoz gyönyört...*

Nem csupán a létezés szépségének és a szépségélmény megmaradásának véderője költészet, hanem a Gondviselés sugallatainak kifejezője is. Az isteni intelmet szeretnénk idézni a drámai költemény utolsó soraiból:

*... egy szózat zeng feléd
Szüntelenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús él életed
Zajában elnémul az égi szó.
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté és dallá fog szűrődni.*

*E két eszközzel állandó oldalon,
Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
Vigasztaló, mosolygó géniusz.*

Hitelessé és széppé élet a költészet összetett varázsa iránti fogékonyság nélkül nehezen lehet... Madách művében a természeti világ helyenként összefonódik az emberrel. A természet öntudatlan mozdulásaiban az emberre, az ember tiszta, érzelmes rezzenéseiben a természetre ismerünk. Ismétlődő, csöndes vigasztalás ez a költészetben: nálunk maradandóbb erők jegyeit tudni magunkban, nálunk maradandóbb erők részének tudni magunkat. Talán ezért is olyan becsesek mindazok a pillanatok, amikor az ember a természettel való egyneműségének élményére eszmél: talán ezért is vonzó az édeni harmónia... A humánus és szép élethez a gyermekkor önfeledtsége is hozzá tartozik: legszebb koraként a léleknek, amelyet bűn megrabolni (3323-3324. sor). A magafeledt gyermekségnek és a paradicsomi boldogságnak az érzelmi élménye mélységesen rokon a drámai költemény szavai szerint. Lucifer az emberpár édeni szerelmében a gyermekkedély megnyilvánulását fedezi föl (200. sor). Éva a római színben ekként emlékezik hajdani boldogságára:

*...úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg
Nagy és nemes volt lelkem hivatása.*

Szavai nyomán Ádámban is nosztalgia éled az Édenkert iránt... A drámai költeményben újból és újból fölparázló vágy Madách életére irányítja figyelmünket. Alsó-Sztregova csöndes költője, miközben a metafizikai tudásért önmérsztő harcokat vívott, megmaradt a fű, a virág, a lombos erdő, a madarak, az ifjúság: a magától értetődő élet szerelmesének.

*

Madách Tragédiájában a tudás gyűjtőfogalom: az ismeretek, a tudomány, a bölcsélet együttese. Az értelem, a tanulás, a gondolkodás, a megfigyelés közös terméke. Mindezek a tényezők azonban az emberpár sorsában sohasem válnak igazán örömök forrásává. Inkább csak gátolják a természetes, édeni élményeket idéző élet megvalósulását... A prágai szín szerint a tanulásra, a tudomány művelésére szentelt élet eredendő örömök lelkes átélésétől fosztja meg az embert. A személyiség elszürkülésével fenyeget: fonák eredményként a tanulmányozott jelenségek természetes életétől való eltávolodással is. Ádám fájdalom nélkül búcsúzik a tudománytól, s tanítványát is erre inti:

*Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal,
Minő az erdő, míg az élet elfoly
örömtelen, poros szobafalak közt...*

A ráció koncentrált, hatalommal párosuló világa a falanszter-jelenetben a legtisztább humánus érzelmeket sem tiszteli: a szerelmeseket kigyógyítani való bolondoknak nézi, az anyát elválasztja gyermekétől. Nagyerejű, éles ellenkezést gerjesztve az emberben, mint az anya kiáltása is érzékelteti: *Mit nékem a fagyasztó tudomány? Bukjék, midőn a természet beszél.* - Amikor a falanszter tudósa elárulja, hogy világukban a gyermekkor önfeledtségét, tündérszép élményeit is eltörölték, Ádám hasonló hangon riad föl: *Ah gyilkosok, nem félték-e egész S legszebb korától a szűt megrabolni...* Az ember eszmélkedése, az értelem működése mindenkor a test immanens erőinek rovására történik, amint Ádám sejteni: *Minden szavam, agyamban minden eszme Lényemnek egy-egy részét költi el, Elégek.* A drámai költemény egyik fontos kérdése, hogy a tudás nyújt-e valamit cserébe az általa elszorított emocionális és vitális erőért? Az önálló élet új harmóniáját például, az almát kóstoló emberpár reményei szerint... E kérdéseket vizsgálva szembevetendő a tudást elősegítő tényezőknek különös, meddő köre: a lankadatlan tanulás fonák jutalma (*érezem, semmit fel nem fogok...* 2446. sor), az ismeretek tudományos értékesítésének torzulásai (2467-2470. sor), a tétélekhez ragaszkodó gondolkodásnak az alkotóerőt visszaszorító szerepe (2414-2415, 2526-2530. sor), ám ugyanakkor a tudást kifejező körök sem termékenyek igazán: a tudományt relativitások szövevénye

fonja körül, tételeiből hiányzik a maradandóság, a bölceletről, a filozófiáról pedig kiderül, hogy természeténél fogva alkalmatlan arra, hogy az új harmónia kialakulását hathatósan támogassa:

...csupán költészete

*Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk
S egyéb tanok közt ez legjámborabb még,
Mert csak magában múlat csendesen,
Agyrémekkel himzett világa közt.*

Nincs szó a tudás totális tagadásáról: az agyrémek nem egészére vonatkoznak, s rokonvonásai vannak a költészettel is... Más kellene azonban: metafizikai tudás, az isteni hatalom tudása, hogy a világot az ember teljes pontossággal megismerhesse, s emberi érdekű harmóniába rendezhesse. Így váltaná meg a tudás az embert: így teljesülne a Paradicsom kapuján kilépő emberpár reménye... A metafizikai tudással kapcsolatos gondolatok a drámai költeményben elsősorban a halál problémáját övezik. Az ember természeti lényként nem ismerte a pusztulás súlyát: megrontatlan, édeni boldogságát nem zavarta az. A Paradicsomon kívüli világban azonban az új harmónia lényeges akadályává lépett elő a halál, olyan gáttá, amelyen hatalma az emberi tudás semmilyen formájának sincs. Erejének tükrében egyaránt szánalmassá és fölöslegessé silányul a tudomány minden nemes küzdelme és fonák törekvése. A londoni szín tudósa általános érvényű igazságot jelez a halál szakadéka előtt:

*Egymást szedtük rá azzal, hogy tudunk
Most a valónál mind elámulunk...*

A metafizikai tudás reménye azonban hajtja még a tudományban és bölceletben csalódott embert: az űrben játszódó jelenet szerint a halál fölötti hatalmát is innen reméli. A világban uralkodó törvényszerűségek azonban nincsenek tekintettel az ember érdekeire. A Föld Szelleme mondja ki a kegyetlen törvényt: az ember nem lépheti át lényének határait, nincs esélye a metafizikai tudásra. A halál eltörölhetetlen tény, kifürkészhetetlen titok marad: *Szentelt pecsét az, feltartá az Úr Magának...* A szellemszavakat igazolják az események is: Ádámra a megsemmisülés vár, mihelyt saját köréből megpróbál kitörni. Remények és valóság súlyos antagonizmusát ekkor kell tudomásul vennie végérvényesen... A tudástól remélt új harmónia megvalósíthatatlannak bizonyult.

*

Madách művében elválik az érzelem a tudástól. Úgy lehetne pedig az élet igazán teljes és boldog, ha ezek a tényezők szorosban, humánus törvények alapján tartoznának össze. Talán ezért is tesz kísérletet a költő arra, hogy a drámai költemény utolsó színében az összhang lehetőségét is megmutassa. Az isteni intelem szerint a tudás (olykor kegyetlen) fölismerései az emberi küzdelem területeit, céljait határozzák meg; az érzelmi erők és nosztalgiák pedig a kudarcok ellenére is megtartják a világban. Hibátlan harmóniára ugyan nem számíthat az alárendeltsége tudatában élő ember (az Isten az erő, tudás, szépség egésze!) a küzdelem erői azonban megőrizhetőek.

UTÓSZÓ

Kölcsey és Kállay Ferenc debreceni tanulmányaik folyamán a létezés legnehezebben föloldható kérdőjeleire, kérdéseire keresték a feleletet: a történelem legkiemelkedőbb gondolkodóitól remélték a világ és az élet problémáiban való eligazítást. Köteteket kitevő kéziratok feljegyzéseiből kiderül, hogy több filozófusról tudtak, mint Diderot, az enciklopédista. A tudományos megalapozású életvitel igénye aztán mindkettőjük munkásságán végighúzódott... Talán szerényebb színvonalon, ám majdnem ugyanilyen intenzitással ott munkált ugyanez az igény az utóbbi évtizedekben is a város néhány egyetemistájában, így az imént megidézett munkák szerzőjében is. Tudományosságra felépülő, kikezdhetsen hitelességű mindennapos életvitelt szeretett volna valahogy elérni, ezért a szemináriumi munkafeladatok publikációs szinten való megoldása után minden erejét és érdeklődését az élet bölcsesetre, az életfilozófiára, a változatos életelméletekre irányította. A létezéssel kapcsolatos legkínosabb kérdésköröket kezdte kutatni: feltérképezve, hogy a létezés képtelen, fölösleges, nevetséges, abszurd volta mellett szóló súlyos érvekkel szemben milyen meggyőző, érvényes ellenérvekre mutatnak rá az emberiség nagy gondolkodói. Miképpen oldják meg mindazokat az élet értékét megkérdőjelező problémákat, melyekkel neki saját erejéből nem sikerült megbirkóznia? Két évre elhúzódó, szenvedélyes munka nyomán e problémakörből írta meg végül az egyetemi éveket záró szakdolgozatát... Szóba került többször tanárai között, hogy kutatóként, tanársegédként, tudományos gyakornokként az egyetemen maradjon, neki azonban sem irodalomtörténész, sem pedagógusi ambíciói nem voltak. Csupán hűséges, hagyományokhoz kötődő diák kívánt lenni a klasszikus debreceni keretek között: ezért diplomavizsgája után a diákéletmódot fölvaltó, hiteles életvitel változatain vívódva végül is elhagyta az egyetemet is, a várost is, és az ország más vidékén vállalt állást.